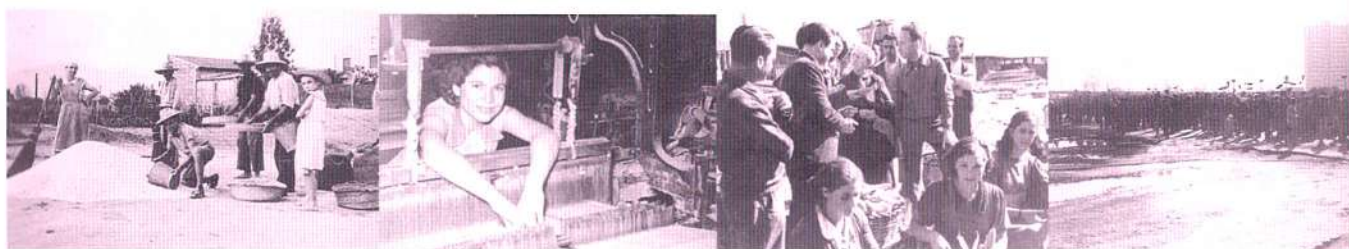




DONES DE L'HOSPITALET

Itineraris històrics

Isabel Segura Soriano



Dones de L'Hospitalet Itineraris històrics

Isabel Segura Soriano

Ajuntament de L'Hospitalet



A Magda Segura Soriano i Àngela Codó Bertrán, hospitalenca d'origen, una, i d'adopció, l'altra.

Agraïm la col·laboració de totes les persones de la Direcció Tècnica de Comunicació i Imatge, del Museu, de la Secció d'Estudis, del Programa Municipal de la Dona, del Centre d'Estudis de L'Hospitalet, i molt especialment de la Clara Parramon i les persones de l'Arxiu de L'Hospitalet per les hores i entusiasme que ens han dedicat.

També a les dones de l'Associació Sociocultural Vivències, de Sant Josep, de Can Serra i de Santa Eulàlia, que mitjançant les seves experiències, el seu treball i la seva recerca de fotografies i biografies han establert la base d'aquest treball.

I com sempre, a les amigues Mercè Fernández, Carme Porta i Marta Selva, que m'han incitat i acompanyat en les passejades per L'Hospitalet.

Dones de L'Hospitalet. Itineraris històrics
Escrit per Isabel Segura Soriano, 1998

Disseny i producció: Direcció de Comunicació i Imatge, Ajuntament de L'Hospitalet, Àrea d'Alcaldia - Presidència
Impressió: Impremta Municipal de l'Ajuntament de L'Hospitalet

Dipòsit legal: B-8891-98

SUMARI



Presentació **5**

Introducció **6**

L'espai d'origen. Passejades per la Vila Vella **21**

Els treballs i els seus espais. Passejades pels ravals industrials **37**

L'espai polític. Passejades per les viles noves **57**

Nomenclàtor **65**

Entitats i associacions de dones de L'Hospitalet **61**



El paper històric desenvolupat per les dones, sigui en les petites lluites quotidianes o en les grans mobilitzacions col·lectives, esdevé un element moltes vegades desconegut però cabdal per entendre el nostre passat i el nostre present. En aquest sentit, l'edició del llibre *Dones de L'Hospitalet: itineraris històrics*, ve a omplir un important buit per conèixer millor i aprofundir en l'aportació de les dones a la història de la ciutat.

Cal dir que és la primera obra de compilació històrica que recull aquells aspectes de la vida de les dones de L'Hospitalet que, malgrat el seu fonamental protagonisme, no acostumen a aparèixer en els llibres i els tractats d'història. El resultat obtingut és molt important. La ciutat disposa, a partir d'ara, d'una eina més, a l'abast de tota la ciutadania, per aproximar-se a dos itineraris paral·lels i inseparables: el de les dones i el de L'Hospitalet.

És un honor per a l'Ajuntament haver contribuït a fer realitat aquesta iniciativa que vetlla per la recuperació de la memòria històrica de tantes hospitalenques que amb el seu quefer van contribuir de forma decidida a construir el que avui és la nostra ciutat.

Celestino Corbacho i Chaves

L'alcalde de la Ciutat



*La ciutat és una memòria organitzada.
Les dones són les oblidades de la història.*
HANNAH ARENDT

L'exposició "Dones de L'Hospitalet: itineraris històrics" vol posar en relleu l'aportació de les dones a la història de la ciutat. A partir d'indicis i de fragments, hem volgut reconstruir alguns episodis de l'experiència històrica de les dones de L'Hospitalet. La nostra història no és objectiva, com cap altra tampoc no ho és. Hem situat en el centre del relat, en el centre de la imatge, unes protagonistes que fins ara s'havien mantingut al marge o, fins i tot, fora de l'enquadrament de les narracions històriques: les dones.

Hem seguit aquestes dones en els seus itineraris de treball, el reproductiu i el productiu, o si ho voleu, el domèstic i el remunerat. Hem transitat pels espais que les acolliren— Les fàbriques, les vaqueries, les perruqueries, els tallers i els habitatges— i també pels carrers que elles van ocupar i ocupen, convertint-los en espai polític, en espai de visibilitat, en espai de relació, tot reclamant el dret a la ciutat.

Isabel Segura Soriano

L'Hospitalet-Ciutat Vella, Barcelona, 1997-1998

L'ESPAI D'ORIGEN

PASSEJADES PER LA VILA VELLA



L'ESPAI D'ORIGEN

PASSEJADES PER LA VILA VELLA

Començarem les nostres passejades per la Vila Vella, la part urbanitzada més antiga de la ciutat, per aproximar-nos als espais, a les activitats i a les relacions de les persones que hi vivien, en un intent d'imaginar com era la vida de les hospitalenques i els hospitalencs que ens han precedit.

El nostre recorregut s'iniciarà a Can Sumarro, continuarem pel carrer Xipreret, ens aturarem per fer una visita a Casa Espanya –seu actual del Museu d'Història de L'Hospitalet i de l'Arxiu de L'Hospitalet–, prosseguirem cap a la plaça de l'Ajuntament i acabarem visitant el Mercat.

Can Sumarro

C. de la Riera de l'Escorxador, s/n

Can Sumarro és una de les cases de pagès més antigues de L'Hospitalet. Actualment acull una biblioteca.

Montserrat Cerdanya va fer construir Can Sumarro l'any 1585. Poca cosa més en sabem, de la propietària, però podem arriscar-nos i suposar que el seu cognom ens parla del seu espai d'origen, la vall de la Cerdanya –repeteixó és pura especulació i ho diem sense cap documentació a la mà. El que sí que podem dir és que Montserrat Cerdanya era propietària del mas i aquest fet no era una excepció a l'època. Dones i homes, segons el dret català, podien ser propietaris indistintament.

Can Sumarro és una casa de tres pisos. En els baixos, hi havia la cuina, el celler i l'estable. En el primer pis, la sala i les cambres de dormir. Sota la teulada, els graners. A la planta baixa, doncs, hi havia les estances relacionades amb les diverses activitats: cuina, neteja i emmagatzematge dels productes alimentaris elaborats i preparats perquè es conservin o envelleixin. Al primer pis, la sala és l'espai de centralitat a partir del qual s'estructuren les cambres de dormir, unes alcoves que, en aquella època, no coneixen l'ordenació que avui dia practiquem. En la distribució d'aquests espais, predominava el gregarisme de persones i de coses: llits on dormien cinc i sis persones, baguls amb tota mena d'estris i aixovars... L'ordenació i la compartimentació de l'espai domèstic segons una



Can Sumarro
Fotografia:
Arxiu de L'Hospitalet
Arxiu Històric.
Fons d'imatges, 417

L'ESPAI D'ORIGEN

jerarquia d'edats i de sexes, pel que fa a les persones –habitació dels pares, habitació dels nens i de les nenes...– i als objectes –armaris de cuina, de roba, de llibres...–, és un fenomen molt i molt recent, de finals del segle XIX.

Qui vivia en aquestes cases? La mare, el pare i les criatures, però també les tietes i els oncles, les àvies i els avis, és a dir, la família extensa més els mossos i, també molt probablement, alguna esclava i algun esclau, que en les cases amb més recursos econòmics realitzaven els treballs domèstics. Aquestes persones sotmeses a la propietat d'altri eren d'origen geogràfic molt divers: o eren el botí d'alguna guerra, o bé havien estat comprades com una mercaderia més. Les dones esclaves tenien un preu més alt en el mercat, perquè a més de ser explotada la seva capacitat de treball, també ho era la seva capacitat reproductora que engrandia el volum d'esclaus i esclaves del seu propietari o propietària. I en coneixem, fins i tot, alguns dels seus noms. Sabem, segons expliquen Montserrat Cabré, Agustín Castellano i Francesc Descarrega, entre altres autors, a la pàgina 56 del llibre *Història de L'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur* que l'any 1387 "Pere Moragues, de l'illa Banyols, va vendre a Miquel de Seva, de Sant Boi, una captiva tàrtara de 26 anys de nom Caterina, juntament amb la seva filla Salvadora, per 52 lliures". Però, aclarim-ho, només podien ser esclaus aquells i aquelles que no eren cristians, els "altres" segons els preceptes de la Santa Mare Església.

Si l'extensió de terreny era gran i s'explotava la terra, també hi havia persones lliures –jornaleres i jornalers que rebien un pagament per la seva feina–, o bé persones en règim de parceria que lliuraven una part de la collita al propietari, en aquest cas, propietària dels terrenys.

La casa era una part del mas que comprenia, a més a més, terres de conreu i que ens remet a l'activitat principal de la major part de la població de la vila: l'agricultura –activitat que romandrà i que serà hegemònica fins a les darreries del segle XIX i principis del segle XX.

En l'actualitat, l'antiga quadra i el paller de Can Sumarro s'han convertit en sala de lectura per a criatures i el cos principal de l'edifici acull les sales de lectura per a persones adultes.

Un altre mas que recorda el nom d'una dona és Pubilla Casas, a la carretera de Collblanc, núm. 241. Josefa Casas i Clavell va comprar a l'Estat la finca on el 1767 va edificar la casa d'estil neoclàssic.

Una altra "pubilla" de L'Hospitalet era Lluïsa Francesca de Rigalt, propietària de Can Rigalt, situat a la carretera de Collblanc, que va fer enderrocar l'antiga masia i el 1741 va fer construir una casa del mateix estil que l'anterior. Josefa Casas Clavell i Lluïsa Francesca de Rigalt són recordades per la seva condició de pubilles –condició que no passa en el cas dels hereus. Així, per exemple, Lluís Buxeres és Lluís Buxeres a les seques. La memòria històrica no destaca la seva condició d'hereu i la

seva casa és coneguda com Can Buxeres. Per què, doncs, aquesta insistència en el cas de les pubilles? Una de les raons té a veure amb la consideració de la dona en els textos jurídics medievals i moderns, que la tenen en compte no per la seva pròpia condició sinó per ser “filla de”, “dona de” o “germana de”. Els Usatges estableixen que “Cascuna fembra sie esmenada segons valor de son marit, e si no ha marit, nel hague anc, segons valor del Pare, o del Frare”, és a dir, que cada dona sigui considerada segons el valor del seu marit, i si no té marit, ni en tingués, segons el valor del pare o del germà, del que es dedueix que el que interessava als legisladors i governants catalans medievals i moderns era la relació que les dones mantenien amb els homes.

Continuem Riera de l'Escorxador amunt –carrer que en el seu traçat actual suggereix el curs de la riera– i arribem a l'escorxador, avui dia dependència municipal on hi ha instal·lada la Sala Alexandre Cirici, i, a la cantonada de la riera amb el carrer Xipreret, a tocar de l'antic escorxador, hi ha una masia de dimensions i construcció més modesta que l'anterior.

Can Riera

C. de la Riera de l'Escorxador,
cantonada c. del Xipreret

A mitjan segle XIX, les activitats agrícoles al terme de L'Hospitalet són majoritàries i una gran part de la població s'hi dedica. En el sistema d'explotació agrària, el mas –constituït per una casa de camp, la masia, que té terres de conreu adscrites– és una unitat de producció, de reproducció i de consum. Totes les persones del grup familiar col·laboren en l'obtenció de recursos i existeix una certa especialització per sexes en els treballs. Els homes són responsables de l'explotació dels camps però, en el moment de màxima activitat, com ara el de la collita, les dones del col·lectiu familiar també hi participen i tenen, a més a més, al seu càrrec l'aviram –element que ajuda a completar els recursos de les minses economies de subsistència– i d'aquells productes de l'horta necessaris per a la subsistència quotidiana, a més de la responsabilitat domèstica de recol·lectar els aliments, transformar-los, conservar-los, cuinar-los, i servir-los, netejar, teixir per a ús de les persones del grup familiar, tenir cura de la salut física i emocional de les persones del grup familiar, etc.

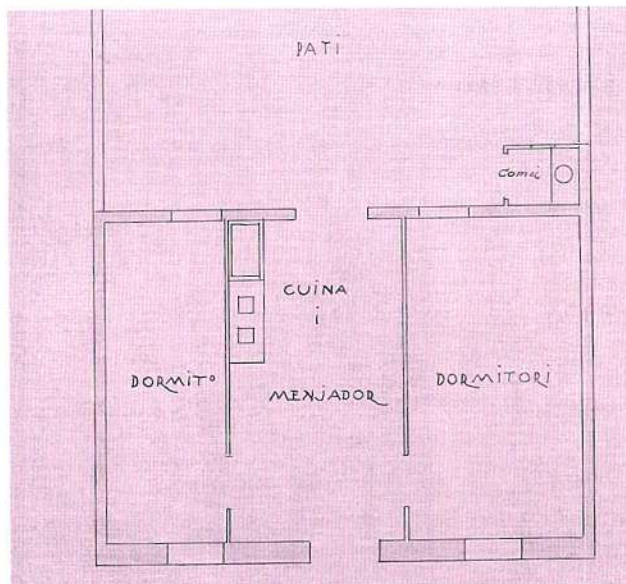
Can Riera
Fotografia:
Arxiu de L'Hospitalet
Arxiu Històric.
Fons d'imatges, 413



L'ESPAI D'ORIGEN



Joaquima i Josep Raventós, Salvador Durban, Ginés Valero, Pau Durban i Carme Durban, batent mongetes a Can Pau Durban, l'any 1955. A les societats agrícoles tot el grup familiar participa en les tasques agrícoles. Fotografia: Donació Salvador Durban. Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'imatges, 748



En la casa preindustrial hi ha molt poca especialització de l'espai. La cuina-menjador ocupa l'espai de centralitat, de relació. Fotografia: Arxiu de L'Hospitalet - Arxiu Històric. Fons Municipal, obres i urbanisme C. 27 (2897).

En aquestes economies de subsistència, els treballs de les dones, els homes i les criatures són absolutament imprescindibles per a la supervivència del col·lectiu i sovint caldrà, per completar els ingressos, dedicar una part de l'any a activitats no relacionades directament amb l'agricultura, com ara: filar i teixir per altri –unes funcions que ja desenvolupaven a l'etapa medieval i que, amb la industrialització (fenomen que a partir dels anys trenta del segle XIX té lloc a la veïna ciutat de Barcelona i que tindrà unes repercussions directes a L'Hospitalet) incrementarà la demanda d'aquests tipus de treballs. Així doncs, algunes pagueses i pagesos de L'Hospitalet exerciran també a la seva pròpia casa de teixidores i teixidors temporers. Segons Miquel Izard, l'any 1850 hi havia un total de 82 telers manuals declarats, fet que porta a imaginar que, de no declarats, n'hi havia alguns o molts més i que una part de la població pagesa –que és la majoritària a L'Hospitalet durant la segona meitat del segle XIX– completa els seus recursos treballant, en activitats tèxtils. Un dels que concentrava més telers era Bartolomé Samada, que l'any 1846 en tenia 25 i que va fer construir una renglera de cases. Probablement, llogava la casa amb els telers, però, qui els feia funcionar? Ja ho hem dit abans, en les economies preindustrials, homes i dones col·laboren en les tasques productives.

Al costat de Can Riera, al número 105 del carrer Xipreret, hi ha una casa de planta baixa. Travessem les façanes i anem a l'interior, a partir del plànol que us adjuntem, per veure la distribució dels espais interiors: la cuina-menjador, amb accés directe des del carrer, espai de trobada, de relació i de treball de les persones que hi viuen i, a banda i banda, els dormitoris. Al darrere, el pati i el cobert del "comú", el wàter. La majoria dels habitatges de les classes amb pocs recursos econòmics eren de dimensions reduïdes i tenien una gran indefinició en la distribució dels espais.

Carrer Xipreret

Des del davant de Can Riera tenim una interessant i suggeridora perspectiva del carrer del Xipreret. La prohibició de la circulació rodada permet que ens hi endinsem sense cap obstacle.

És el carrer que millor ha conservat l'estructura de carrer preindustrial i, tal com ha estudiat Joan Casas, va ser un dels eixos d'urbanització de la Vila Vella i encara s'hi troben moltes cases antigues que conserven l'estructura típica dels habitatges de poble fins a mitjan segle passat: cases de planta baixa i un pis, construïdes entre parets mitgeres, amb una finestra sobre la porta d'entrada i la cuina a la part de davant del pis de dalt. La casa del número 93 n'és un exemple.

En el carrer també trobarem mostres de cases senyorials, com la coneguda amb el nom de **Casa Espanya**, construïda l'any 1563 pels Llunell, pagesos benestants –no cal dir-ho per l'arquitectura de la casa, reformada el 1735. La finca va passar a mans dels España i Muntadas i durant el franquisme va pertànyer a l'alcalde España i Muntadas, que va fer construir-hi blocs de pisos als jardins.

Actualment la casa acull l'**Arxiu** i el **Museu de L'Hospitalet**. L'arxiu conserva el fons històric de L'Hospitalet, documentació municipal, de persones, d'entitats i d'institucions locals i l'important arxiu fotogràfic que sempre es deixa mirar amb molt de gust. Al Museu hi trobarem peces extraordinàries: retaules i elements constructius del segle XVI i una remarcable col·lecció de tecnologia agrícola i industrial.

A la sortida, molt a la vora, concretament al carrer del Centre, número 7, hi havia la bòbila Costa i Cia, on l'any



Antiga Bòbila

Fotografia: Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'imatges, 677



Carrer del Centre a l'inici del segle XX. A banda i banda del carrer, una successió d'habitatges i, al fons, la xemeneia, símbol de la introducció de la nova font energètica, el vapor.

Fotografia: Arxiu Fotogràfic-Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona FA-485.

L'ESPai D'ORIGEN

1868, hi treballaven quatre dones, tres homes i dos nens. Les bòbiles eren una altra de les activitats de L'Hospitalet a mitjan segle XIX. En aquella època, concretament el 1858, també existia la bòbila de Josep Antonès, on hi treballaven vuit dones, quinze homes, quatre nens i sis nenes. Tot i que no en queda cap vestigi, l'hem volguda recordar perquè *a priori* tendim a imaginar-les com a espais transitats exclusivament per homes. Les informacions ens fan veure que també eren espais de dones i de criatures.

Tornem allà on érem i seguim la nostra passejada pel carrer Xipreret per observar una de les formes d'agrupament més primitives: els corralons, petits culs-de-sac oberts al carrer principal on s'arreglaren les façanes de les cases. Al davant hi ha un espai que actua com a espai de relació. Aquest model el podem descobrir en el primer corraló que trobem baixant a mà dreta, on, a més, hi veurem amb la presència agradable i contundent, però gens estrident, d'una masia de finestrals gòtics del segle XVI, absolutament incorporada a la trama de l'atzucac i marcada amb els números 75 i 77. En el carreró següent, paral·lel a l'anterior i marcat amb els números 28 i 30, apareixen dues cases més modernes, on l'antiga finestra de la cuina sobre la porta s'ha transformat en balcó.

Avancem per Xipreret en sentit descendent i ens trobem amb unes cases espectaculars però, de moment, oblidem-les i seguim el fil de les cases de les classes populars. Arribem a la plaça de Josep Bordonau i Balaguer i tombem a la dreta per desembocar davant un altre corralet, assenyalat amb els números 15-21. En l'espai que hi ha davant les cases, veiem quatre safarejos i encara es conserva *in situ* la bomba de l'aigua. No hem trobat cap imatge a l'arxiu. A les veïnes i als veïns els hem demanat si tenien alguna fotografia antiga del safareig, però no hem tingut sort, no podem reproduir cap imatge, però, sí que podem imaginar qui eren les protagonistes en aquest escenari: les dones. Dones que rentaven, una de les múltiples activitats que comporta el treball reproductiu.

A la plaça Josep Bordonau i Balaguer hi ha tot un conjunt de construccions a destacar, com ara: l'edifici que acull l'Ateneu de Cultura Popular, construït l'any 1595; al costat hi ha Can Oliver i la Talaia on hi ha una placa que diu: "Esta torre Atalaya fue reconstruida con la colaboración de la Excm. Diputación Provincial de Barcelona e inaugurada el 8 de noviembre de 1972 con motivo del Día de la Provincia", inscripció que posa en relleu la inauguració i que res no aclareix del seu origen ni de la seva funció. La Talaia, construïda el 1587, era la Torre de Guaita de la masia dels Modolell i va ser desplaçada pedra a pedra des del seu emplaçament original fins a la plaça Bordonau.

Seguim la nostra passejada carrer Xipreret avall, tot rumiant que seria interessant trobar alguna indicació històrica en aquests carrers que ens facilités la comprensió dels orígens i les funcions, a més dels senyals ja existents.

Carrer Major

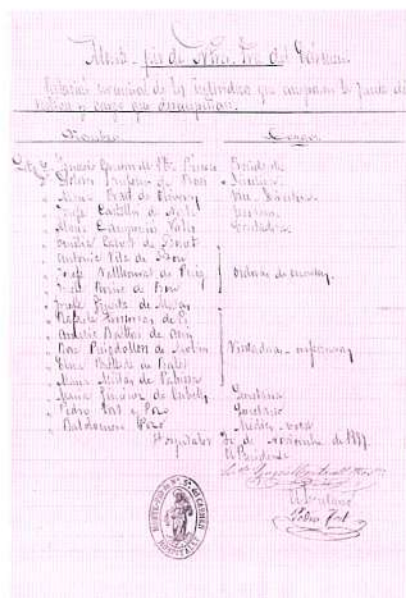
Arribem al carrer Major, perpendicular al carrer del Xipreret, l'altre eix a partir del qual s'estructura la Vila Vella. En aquest carrer observarem cases amb planta baixa i un pis, però l'antiga finestra de damunt la porta principal ha evolucionat i s'ha convertit en balcó i la cuina ha passat al darrere.

A la Vila Vella de mitjan segle XIX, hi ha una presència contundent, la de les puntaires –ofici, les puntes, exercit exclusivament per dones. L'any 1853 hi ha a L'Hospitalet set fabricants de puntes, la majoria de Barcelona, excepte Esperança Costa, que és de L'Hospitalet i que actua com a representant de Salvador Santacana de Barcelona. Aquestes set manufactures concentren un total de 198 puntaires que suposen un 20 % del total de la població femenina més gran de 12 anys, segons dades facilitades per Joan Casas i Fuster. Si afegim en aquest percentatge les dones que treballen com a teixidores –de les quals no tenim cap dada–, les que es dediquen a activitats agrícoles i les que treballen a les bòbiles, podem suposar que hi ha una part important de població femenina que realitza feines remunerades. Població femenina que crea les seves societats d'ajuda mútua i que actuen a cavall del que avui és un sindicat i una mutualitat. En la dècada dels anys vuitanta del segle passat tenim notícia de l'existència de cinc mutualitats creades per dones, entre d'altres, el Montepío de Nuestra Señora del Carmen, el Montepío de Nuestra Señora de los Dolores o el Montepío de Nuestra Señora de la Merced. En la junta d'aquestes societats la presència femenina és absoluta i només a tall d'excepció apareix un home, metge en la majoria dels casos, perquè les do-



Taller de modistes.
En totes les activitats relacionades amb el tèxtil hi ha hagut una contundent presència femenina.

Fotografia: Arxiu Fotogràfic-Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona



En la dècada dels anys vuitanta del segle XIX les dones creen les seves pròpies societats. N'hi ha cinc societats de socors de dones, que actuen com a sindicat i com a mutualitat.

Fotografia: Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'entitats, C. 3.

L'ESPAI D'ORIGEN

nes en aquella època no podien practicar la medicina ja que els era explícitament prohibit l'accés a la universitat. Algunes dones, malgrat la prohibició, van accedir a l'ensenyament universitari amb una autorització reial. Les primeres dones de l'Estat espanyol que hi estudien, ho fan a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. Són Helena Masseras, Dolors Aleu i Martina Castells, que van entrar a la universitat en la dècada dels setanta. Dolors Aleu, a més a més, va ser la primera dona que aconseguí el doctorat en medicina l'any 1882. Les seves, però, no van ser unes entrades triomfals, ans al contrari, van trobar-se amb una oposició radical tant del cos mèdic com de la premsa científica com *El Siglo Médico* que sentenciava l'any 1878: "Así pues, les aconsejo que no dejen la aguja de la mano y sus múltiples labores, que no les faltarán camisas que planchar y que remendar o hijos a los que prodigar sus cariñosos cuidados, y la que no se conforme con esto puede coger el estropajo e irse a fregar, porque la mujer nunca servirá para ejercer la medicina y mucho menos la cirugía". Abans, però, molt abans, i fins a la institucionalització dels estudis mèdics en l'etapa medieval, la pràctica de la medicina restà majoritàriament en mans de dones. El bagatge de coneixements es transmetia oralment de generació en generació. El seu prestigi era de tal manera que quan es va prohibir l'accés de la dona als estudis mèdics els reis i les reines no dubtaren a reclamar el servei d'algunes metgesses. De L'Hospitalet, en concret, tenim informació d'Elisenda Godai, de la parròquia de Provençana, que feia d'endevinadora als homes i les dones del delta i conjurava malalties de persones i animals, a principis del segle XIV, segons consta a la pàgina 57 de la *Història de L'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina del futur*.

Així doncs, els carrers de la Vila Vella veuran transitar dones de totes les edats que treballen de puntaires a les bòbiles, teixidores i pageses que van a vendre els seus productes al mercat.

Abans d'arribar al Mercat hi ha l'església –l'actual va ser construïda després de la Guerra Civil Espanyola en els terrenys que havia ocupat una anterior construïda al segle XVI– i l'Ajuntament que abans de la seva localització actual ocupava uns vells casalots, a tocar de la cruïlla del carrer del Xipreret i el carrer Major. En un d'aquests solars hi havia l'escola. L'any 1859 a L'Hospitalet n'hi havia dues: una, de nenes, i una altra, de nens. El mestre cobrava 14,6 rals, la mestra, 9,8 rals, és a dir, un 33 % menys –una diferència de sou considerable per fer la mateixa feina. Una de les raons que tradicionalment s'ha posat en circulació per justificar la diferència salarial ha estat el de considerar el treball de les dones com a complementari del de l'home. Aquest argument apel·la en la tradició medieval de considerar la dona no com a individu sinó en virtut de la relació que manté amb els homes: marit, pare o germà.

A tocar dels casals que acollien l'antic Ajuntament i les escoles, al carrer Major, número 54, en una casa d'influència neomudèjar, construïda el 1904, hi ha el Centre d'Estudis de L'Hospitalet, un altre centre per conèixer la història de la ciutat, especialment la que fa referència al passat més immediat.

Continuem la nostra passejada cap a l'Ajuntament, que ocupa un casalot construït l'any 1895, tal com podem llegir a la façana. L'edifici es va edificar amb un llegat del periodista i dramaturg Rossend Arús i Arderiu. El nou edifici es va destinar a dependències municipals, presó, dispensari i escoles públiques.

L'Ajuntament és un indret que ha vist transitar molt poques dones en els espais de decisió. La primera dona que va accedir al Govern de la ciutat va ser Justa Goicoechea, que va ser regidora de Cultura, des de 1934 fins a 1936. Havia nascut a l'Aragó l'any 1896. El 1908 la seva família va emigrar a Barcelona i es va instal·lar al barri de la Mare de Déu del Port, un dels barris de l'actual Zona Franca. Aviat va començar a treballar en una fàbrica tèxtil, el Prat Vermell. Es va casar i va tenir una criatura. Va canviar de residència i s'instal·là a Sants i el 1918 va entrar a treballar a la fàbrica de Can Pareto, de Santa Eulàlia. Després, un nou canvi de residència, Santa Eulàlia, i un nou espai de treball remunerat, Fàbrica de Tintes y Apresto S.A. Minguell, de Sants.

Del 1930 al 1939 Justa Goicoechea va continuar vivint a Santa Eulàlia però cada dia travessava tot Barcelona per anar a treballar a la fàbrica tèxtil A. Cantí, del barri del Poblenou. La seva experiència no és excepcional, és comuna a la de moltes dones dels sectors populars. La seva única excepcionalitat, en aquell període, és la d'haver estat la primera regidora de L'Hospitalet, fet però que no l'eximí ni del treball domèstic ni del remunerat. Triple jornada. Acabada la Guerra Civil, Justa Goicoechea va ser detinguda i va passar tres anys a la presó després dels quals en va sortir sense càrrecs. Continuà



Justa Goicoechea Mayayo va ser la primera regidora de l'Ajuntament de L'Hospitalet, anys 1934-1936.

Fotografia: *Homenatge a Justa Goicoechea, Centre d'Estudis de L'Hospitalet.*

L'ESPAI D'ORIGEN

treballant al Poblenou i vivint a L'Hospitalet, concretament al carrer de l'Aprestadora. Van haver de passar molts anys abans que no accedís una altra dona al Govern de la ciutat, durant el règim franquista, i en les primeres eleccions democràtiques dues dones van ser elegides per formar part del consistori.

El Mercat del Centre

C. del Mercat

Reprenem el nostre fil cronològic, a les darreries del segle XIX, i el nostre recorregut en direcció al Mercat.

A les darreries del segle XIX, hi va haver un creixement de la població que es constata en la urbanització d'una nova zona d'habitatges i que s'articula al voltant del Mercat. L'any 1883 s'inicia el projecte d'eixample amb l'obertura dels carrers de Rossend Arús, Príncep de Bergara, Sant Roc i Josep Prats, del passatge del Mercat, dels carrers de Provença, Josep Maria de Sagarra i de Bellavista, el qual va desaparèixer amb el traçat de la línia dels Ferrocarrils Catalans l'any 1912.

El Mercat va ser el motor de la urbanització de tota la zona. Joan Casas, en l'obra *L'Hospitalet: un passeig per la història*, ha definit aquest primer eixample de la ciutat com "l'eixample del Mercat". Observant el plànol advertirem que hi ha una retícula i una voluntat urbanitzadora prèvia a la construcció, seguint la tradició dels eixamples vuitcentistes.

L'any 1880 i com a pas previ al futur projecte, es va obrir el carrer Perutxo, avui carrer de les Roselles, que posava en comunicació la Marina amb la Vila Vella. Aquesta operació va permetre, un cop construït el Mercat, una major accessibilitat de les pageses i dels pescadors i pescadores.

L'any 1897 es va decidir construir la plaça del Mercat. El projecte concebia aquest espai públic de venda com un espai lliure amb arbres i una font central. El 1925 el conjunt va ser reformat i la llotja coberta.

En la zona limítrofa podem observar la nova tipologia d'habitatges que apareix a finals del segle XIX, la casa de veïnes i de veïns que acollirà una única activitat, la residencial. Són les cases de pisos amb un o dos habitatges i amb la planta baixa destinada a botiga o magatzem. Aquesta tipologia deixa enrere la casa preindustrial que concentrava les activitats productives i reproductives. Amb la revolució industrial, les activitats productives es realitzaran a les fàbriques, majoritàriament, i l'espai

domèstic concentrarà les activitats reproductives.

Aquesta és, doncs, una zona residencial construïda de bell nou però que té presents les necessitats quotidianes de la gent que hi habita –per exemple: per facilitar la compra del menjar, es situa el Mercats en la centralitat del nou barri. En les operacions urbanístiques de gran envergadura dels anys seixanta, del segle XX amb un tipus de polígons que arribaven a concentrar milers d'habitatges, no es van construir els mercats fins a alguns anys després de construir els blocs de cases.

El mercat ha estat i continua sent un espai transitat majoritàriament per dones, dones que es dediquen a la venda dels productes alimentaris conreats o preparats per elles mateixes i el seu grup familiar, o bé preparats per altres. Des de mitjan segle passat, havia aparegut una incipient indústria de transformació dels aliments, directament lligada a les activitats agrícoles de la ciutat, com ara: molins fariners, la petita fàbrica de pasta de sopa de Just Oliveras i destil·leries d'aiguardent...

També són majoritàriament dones les que van a comprar, ja que són elles les que històricament han estat les responsables del treball reproductiu, i una de les diverses activitats d'aquest tipus de treball és, justament, anar a comprar.

Els mercats, a més a més, han actuat com a espai de trobada de dones, d'intercanvi d'informació i d'experiències, de transmissió de coneixements i, també, com a punt d'extensió de conflictes tal com veurem en capítols posteriors.

Així doncs, aquell tòpic que pretén que les dones sempre hem estat darrere les finestres veient passar l'evolució de la ciutat és absolutament falsa. Si més no, per a una amplíssima capa de la població femenina que a mitjan segle XIX, participa activament en les activitats productives i també en les reproductives, imprescindibles per al manteniment del grup familiar, tal com ja ho havien fet en els segles precedents i ho faran en els anys posteriors.

L'ESPAI D'ORIGEN

Bibliografia

CASAS I FUSTER, Joan. *Com es fa una ciutat*. L'Hospitalet, Museu de L'Hospitalet. Ajuntament de L'Hospitalet, 1986.

– *De pagesos a aturats: notes sobre la història de les transformacions urbanes a L'Hospitalet de Llobregat*. Ajuntament de L'Hospitalet, mecanografiat, dins Document A-O, 1983.

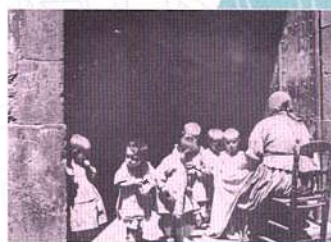
– *L'Hospitalet: un passeig per la història*. L'Hospitalet, Ajuntament de L'Hospitalet, 1986.

CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET. *Història de L'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*. L'Hospitalet, Ajuntament de L'Hospitalet i Centre d'Estudis de L'Hospitalet, 1997.

CODINA I VILA, Jaume. *Els pagesos de Provençana (984-1807): societat i economia a L'Hospitalet preindustrial*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1987, 3 vol.

ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS

PASSEJADES PELS RAVALS INDUSTRIALS



ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS

PASSEJADES PELS RAVALS INDUSTRIALS

Una de les primeres filmacions que es va fer al món, el 1895, pels germans Lumière a França, es titula *Sortida d'una fàbrica*. Què recullen aquestes imatges? Una munió de dones que surten de la fàbrica i, entremig, alguns homes. La càmera va captar una realitat, la incorporació de les dones al treball remunerat des dels inicis de la revolució industrial. Si haguéssim trobat una filmació similar feta a L'Hospitalet, les imatges serien molt semblants: carrers plens de dones, homes i també criatures, en els moments del canvi de torn de les fàbriques.

L'itinerari que ara us proposem transcorre per les noves tipologies urbanes que la revolució industrial posa en marxa: la fàbrica i la casa de veïnes i veïns –ambdues, espais de treball per a les dones. L'un acull el treball remunerat; l'altre, el treball reproductiu. Aquests dos indrets, que es pretenen independents, són indestriables en l'experiència històrica de moltes dones.

Iniciarem el recorregut a les instal·lacions de la fàbrica Tecla Sala, continuarem per les de Can Vilumara, Albert Germans, Can Trinxet i acabarem a la fàbrica INDO.

Fotografia: Arxiu de
L'Hospitalet-Arxiu
Històric. Fons d'imatges,
863.

Tecla Sala

Av. de Josep Tarradellas, s/n-
cantonada c. de Rosalía de Castro

Una de les fàbriques lligades al paisatge i a l'experiència vital de moltes persones de L'Hospitalet és la Tecla Sala. Edifici de totxo de belles proporcions, resumeix, al llarg de la seva història, l'evolució del sistema i de les relacions de treball, en definitiva, una part de la crònica de L'Hospitalet.

Tecla Sala és una de les primeres grans fàbriques de L'Hospitalet. Com la majoria d'empreses que s'instal·len i s'instal·laran a L'Hospitalet, des de la darrereria del segle XIX i durant gran part del segle XX, és del sector tèxtil, àmbit que concentrarà una majoria de mà d'obra femenina.

La fàbrica Tecla Sala va ser la primera a introduir el vapor, la nova força motriu que posa en marxa el procés d'in-



ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS

dustrialització. L'any 1880, quan Leonor Ferrer era propietària de la fàbrica, es va demanar autorització a l'Ajuntament per fer-hi reformes i construir un nou edifici que donés cabuda a un generador de vapor. L'Ajuntament, pocs mesos després, li concedia el permís. El 1913, una altra dona, Tecla Sala i Miralpeix (vegeu el nomenclàtor en aquesta mateixa publicació) va comprar la fàbrica i la va modernitzar, introduint-hi una nova font energètica, l'electricitat.

Però, remuntem-nos als orígens. L'any 1856, lluny de la Vila Vella, enmig dels camps, es crea el molí paperer d'Antoni Ferrer i Sagristà, al costat del torrent Gornal, que aprofita les aigües del canal de la Infanta. L'any 1858 hi treballen dinou homes, set dones, dos nens i dues nenes. La jornada de treball era de 14 hores, pel cap baix, sense distinció d'edat ni de sexe. No hi ha cap reglamentació laboral a l'època. Quan hi ha feina treballen, quan no n'hi ha no cobren cap jornal. Pocs anys després, el nombre de dones contractades s'ha incrementat, ara ja són dotze, i el d'homes, setze. No tenim cap dada del nombre de criatures, i l'any 1868 hi treballen vint persones de cada sexe i és la segona fàbrica en importància, pel que fa a mà d'obra contractada, després de l'Aprestadora Espanyola, que va donar origen i nom a un altre raval industrial. L'any 1880 el molí paperer va transformar-se en fàbrica de filats i de teixits de cotó, accionada per la força del vapor i se'n va fer càrrec, com a propietària, Leonor Ferrer, casada amb Andreu Basté i Bofarull. Molt a prop de l'antic molí, Leonor Ferrer va fer construir un nou edifici de planta baixa i dos pisos de maó, que és el que avui dia podem contemplar. La xemeneia, encara dempeus, ens indica on hi havia la màquina de vapor i la caldera, aquella nova força motriu que posa en marxa la Revolució Industrial.

Dins el recinte de la fàbrica, al costat de l'antic molí, Leonor Ferrer va fer construir un conjunt d'habitatges de tres pisos d'alçada, que encara resten dempeus, reformats i enlairats. Quan Tecla Sala se'n va fer càrrec, l'empresa va guanyar una planta més. En la distribució interior, la cuina-menjador ja s'ha escindit i forma dues estances, però amb una gran proximitat, són a tocar una de l'altra. La cuina, d'altra banda, és l'espai que rep més insolació i ventilació. És l'única estança que té dues finestres.

El conjunt de Tecla Sala és un marc idoni per contemplar l'escissió dels espais i de les activitats que la Revolució Industrial posa en marxa: d'una banda, la fàbrica, de l'altra, els habitatges. L'una concentra les activitats productives-remunerades, l'altra, les reproductives-no remunerades. A partir d'aquest moment, només es considerava treball el que es feia a canvi d'un jornal.

En les àmplies i il·luminades naus de la fàbrica, construïdes amb ferro i vidre –els nous materials de l'època, que permeten la construcció de grans espais, ja siguin ferroviaris, expositius o fabrils–

l'any 1897 hi treballaven 390 dones i 90 homes.

Dels sous que cobraven les persones que hi treballaven no tenim notícia, però sí que s'han pogut reconstruir els valors màxims, mitjans i mínims dels jornals dels treballadors del ram industrial, per a l'any 1899, que eren els següents: 5 pessetes, 3,50 pessetes i 2 pessetes, respectivament.

Els jornals agrícoles oscil·laven entre 3,50 i 3 pessetes i en els altres oficis tenien una remuneració que oscil·lava entre 3 i 2 pessetes.

Les xifres reflecteixen que el treball millor remunerat era l'industrial. Per aquest motiu molts pagesos i pageses, amb la instal·lació de noves indústries, van abandonar el treball agrícola i d'altres oficis preindustrials per incorporar-se al treball fabril.

Dins però dels treballs hi ha diferents jornals que corresponen a diferents qualificacions professionals. Els salaris més baixos, malgrat que la documentació no ens diu res al respecte, intuïm que corresponen a les dones, ja que, mancades de tota formació i instrucció, van ocupar els sectors menys qualificats, i, d'altra banda, també cal dir que les especialitzacions que el nou sistema de treball va crear i que concentraven una majoria de mà d'obra femenina van ser els treballs amb una remuneració inferior.

Si aquests són els jornals, anem a veure el preu de les subsistències. El preu mitjà dels articles bàsics de consum en aquella època eren els següents:

Pa de blat de 2a	0,45 ptes./kg
Pa de blat de 3a	0,40 ptes./kg
Carn de vaca	2 ptes./kg
Carn de xai	1,62 ptes./kg
Cansalada	2,25 ptes./kg
Bacallà sec	1,25 ptes./kg
Arròs	0,62 ptes./kg
Cigrons secs	0,60 ptes./kg
Patates	0,10 ptes./kg
Mongetes	0,45 ptes./kg
Vi corrent	0,30 ptes./l
Oli	1,00 ptes./l

ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS



Les dones de
L'Hospitalet han
transitat pels seus
carrers en un doble
itinerari de treball, el
reproductiu i el
productiu.

Fotografia: Arxiu de
L'Hospitalet-Arxiu
Històric. Fons d'imatges,
Pimp S-3.

serà atorgat, amb caràcter d'obligatorietat, a les dones. Tenim, doncs, una experiència femenina que cal tenir present, i que és la que, posteriorment, hem identificat amb el nom de doble jornada laboral.

La nova societat industrial s'ha estructurat i s'estructura encara a partir d'aquest binomi inseparable, reproducció-producció, i ambdós factors no es poden analitzar per separat, estan, tal com dèiem, indissolublement relacionats.

Arriscant-nos a fer el càlcul de les despeses d'alimentació diària per a un grup familiar de sis persones –tenint en compte que la taxa de natalitat a l'època era més elevada que en l'actualitat i que en el mateix habitatge conviuen els progenitors, les criatures i, sovint, les àvies i els avis–, probablement hauríem de comptar amb tres quilograms de pa, un quilogram de bacallà, un quilogram de patates, un quilogram d'arròs, un litre de vi i un quart de litre d'oli. De tot això resulta una despesa de 3,87 pessetes per dia només per al menjar.

Si, a més a més, afegim el cost del combustible, haurem de dir que només els treballadors industrials que cobraven el màxim jornal podien afrontar la dieta alimentària. I si hi afegim les despeses anuals de roba, sabates, lloguer..., haurem de concloure que el jornal d'una sola persona no permetia el manteniment del col·lectiu familiar. Per tant, per sobreviure en aquest període era imprescindible que diverses persones del col·lectiu familiar participessin en el treball assalariat, en l'anomenat treball productiu, tant dones com homes i criatures.

A més dels recursos econòmics aportats pels diversos jornals, els grups familiars requereixen per subsistir d'un altre treball, el reproductiu, també anomenat domèstic, treball imprescindible per a la subsistència del grup familiar que

Can Vilumara

Avinguda de Josep Tarradellas i Joan,
número 153

L'empresa tèxtil Vilumara, construïda entre els anys 1906 i 1907 per l'enginyer A. Izar, va ser una de les fàbriques de teixits de seda més grans de Catalunya.

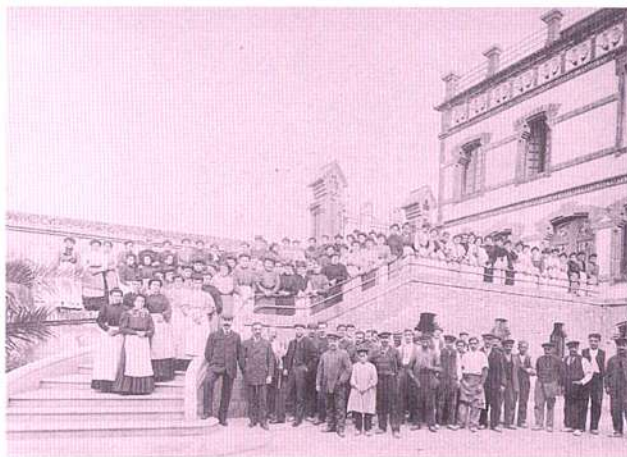
Del mur estant –una paret coronada amb ceràmica verda– podem captar les dimensions de la fàbrica. La xemeneia delata la utilització de les noves font energètiques, primer vapor i després electricitat, que, un cop experimentades a la indústria, seran introduïdes, anys a venir, en l'espai domèstic. La perspectiva des del mur extern del recinte és un joc de contrastos de formes i de colors. Els volums i les línies modernistes de la fàbrica destaquen poderosament pel volum, les línies i els contorns del contenidor del nou centre comercial.

L'activitat empresarial relacionada amb la seda de la família Vilumara es remunta al segle XVII. Originaris de Manresa, s'estableixen a Barcelona com a mestres velers. Les dones no podien ser mestres en l'estructura gremial de l'època, només podien mantenir l'obrador obert al seu nom en l'espai de temps entre la mort del marit i la majoria d'edat del fill mascle. Per política matrimonial Ramon Vilumara Broquetas es va casar amb Eulàlia Escudé, filla d'un dels fabricants de seda més prestigiosos de Barcelona. Ampliat el patrimoni es va engrandir el negoci i es construí una fàbrica més espaiosa a la travessera de Gràcia, a l'actual plaça de Francesc Macià, que en obrir-se la Diagonal es va traslladar a L'Hospitalet.

La instal·lació fabril, construïda amb els mateixos elements arquitectònics que l'anterior, incorpora un nou llenguatge, el modernisme, present en els elements ornamentals que fan referència a l'activitat sedera de la fàbrica i també en la casa de l'entrada del recinte on vivia el porter i el director, probablement amb les persones del seu grup familiar. En l'edifici principal hi havia instal·lats els telers i la secció de preparats i en un altre edifici hi havia els menjadors i els vestuaris.

L'any 1923, treballaven a Can Vilumara 322 persones, 271 de les qual eren dones i vivien a L'Hospitalet.

Aquell mateix any, moltes de les grans indústries ja s'havien instal·lat a la ciutat i el sector hege-



Treballadores i treballadors de la fàbrica Can Vilumara, 1911. L'any 1923 hi treballaven 271 dones i 51 homes.

Fotografia: A. Merletti, Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'imatges, 540.

ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS

mònic de producció continua sent el tèxtil, que era el que concentrava més mà d'obra, concretament 2.557 persones. El segon àmbit en importància, el metal·lúrgic, concentrava només 598 persones, aquí sí, amb una clara presència de mà d'obra masculina.

Però el que volem posar en relleu és que d'aquelles 2.557 persones que treballaven en el sector tèxtil, 2.083 eren dones, és a dir, el 81,4 % dels treballadors del sector.

Per tant, ens sorprèn el fet de sentir parlar de la incorporació de les dones al treball remunerat com

si es tractés d'un fenomen recent. I l'astorament va *in crescendo* quan les persones que fan aquests comentaris són historiadors i historiadores o persones relacionades amb el món polític i sindical. Sembla talment que la nostra fos la primera generació de dones que s'ha incorporat al treball assalariat, la primera en tenir una doble jornada laboral. Hi ha un oblit sistemàtic de la història de les dones, que ens deixa sense passat, sense memòria. Per què aquest oblit sistemàtic de l'experiència històrica de les dones? Per què encara avui en dia la majoria dels textos parlen de la Revolució Industrial com si fos un fenomen unisex, com si només la incorporació al treball remunerat o a la gestió empresarial hagués estat cosa d'homes?

Per fer compatibles les llargues jornades laborals remunerades amb les responsabilitats del treball reproductiu, les dones van crear xarxes de suport entre àvies i veïnes per acollir i atendre les criatures mentre les mares anaven a la fàbrica, al taller o a la botiga.

Actualment, Can Vilumara acull un conjunt de centres de formació, i aquest fet ens serveix d'excusa per parlar de l'accés de les dones a l'ensenyament, a la formació. Aquest accés de les nenes a L'Hospitalet, com en general a tot el país, sempre ha estat deficitari.

Segons explica Matilde Marcé i Piera, en la seva obra *Espigolant en el passat*, el 1667 hi havia a L'Hospitalet una

Palmira Pascual a Can
Vilumara, 1951
Fotografia: Arxiu Palmira
Pascual



mestra de noies que ensenyava a cosir i a fer puntes. L'any 1854 només hi ha una escola de noies i no és fins al 1863 que hi ha escoles públiques d'ambdós sexes i un parvulari.

L'ensenyament de les nenes, durant pràcticament tot el segle XIX, es limitava a unes primeres lletres –i això per a les que podien anar a escola– i a tall i confecció. L'accés a la universitat no va ser lliure fins al 1910, tal com ja hem dit. Durant tot el segle XIX i part del segle XX, la reivindicació de l'accés a les dones a l'ensenyament –en definitiva a la formació que les capacités per guanyar-se la vida, per adquirir independència econòmica– va ser la base que va articular l'incipient moviment feminista. La manca de formació condemnava les dones a ocupar els nivells més baixos i, per tant, els menys remunerats de totes les professions.

L'ensenyament va ser un dels fonaments d'actuació de l'Ajuntament republicà. Després de la Guerra Civil la depuració que hi va haver entre els mestres va ser tan elevada que “moltes escoles van quedar desateses i el nivell d'escolarització va caure en picat”, segons explica l'autora abans esmentada.

En l'actualitat, l'escolarització de la població en general, i la femenina en particular, ha sofert grans canvis pel que fa a l'etapa anterior. En les darreres dades que hem pogut consultar –curs 1995-1996– les dones de L'Hospitalet accedeixen a la universitat i ho fan en major nombre que els homes. La presència femenina en les universitats es reflecteix en el quadre següent:

	<i>Homes</i>	<i>Dones</i>
Universitat Ramon Llull	69	151
Universitat Pompeu Fabra	88	177
Universitat de Barcelona	1.637	2.754
Universitat Politècnica de Catalunya	929	317
TOTAL	2.723	3.399



Les dones van crear les seves xarxes de suport, entre àvies, germanes i veïnes, per acollir i atendre les criatures mentre les mares anaven a la fàbrica, al taller o a la botiga.

Fotografia: Faraulo Casas. Arxiu Fotogràfic-Arxiu Històric Ciutat de Barcelona D-27520.

ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS

Tal com podem observar, hi ha un nombre superior de dones que actualment estudien a les diverses universitats i en totes elles són majoria excepte en una, la Universitat Politècnica de Catalunya, on només són un terç dels alumnes matriculats.

Hi ha un ensenyament del qual volem fer especial esment: la formació de persones adultes. Educació que, en molts casos, es va aconseguir gràcies a la pressió que van exercir els mateixos col·lectius implicats, en la dècada dels anys setanta d'aquest segle, i que va comptar amb un gran protagonisme de les dones ja que elles tenien un dèficit històric de falta de formació. Per això, tampoc no ens ha d'estranyar que del total de persones que en el període 1995-1996 van assistir als cursos -1.728 persones en total- 1.112 van ser dones i 616 homes.

Abandonem Can Vilumara i continuem per l'avinguda de Josep Tarradellas, fins trobar el carrer de Rodés, tot endinsant-nos en el barri de Sant Josep, raval industrial on conviuran habitatges i fàbriques.

Albert Germans

C. de Rodés, 58-60

La firma té el seu origen en una fàbrica ubicada al barri de Gràcia "Barbado i Albert". L'edifici que avui podem contemplar va ser inaugurat l'any 1928 i construït per un dels arquitectes que més rastres ha deixat a L'Hospitalet: Antoni Puig i Gairalt. Albert Germans fabricava teixits elàstics, trenes i cordons.

L'empresa tenia, l'any 1936, 140 treballadors, aproximadament. El 85 % eren treballadores operatives de la fàbrica i el 15 % homes, que treballaven d'auxiliars i mercantils.

La factoria va ser expropiada, arran del Decret de la Generalitat del 24 d'octubre de 1936, que obligava a la col·lectivització de les empreses de més de 100 treballadores i treballadors. Carles Santacana Torres, que ha estudiat el procés, explica que la creació i composició del consell d'empresa en el qual participaven: Carme Fornals, de la Unió General de Treballadors (UGT), i Eulàlia Rafecas, Cànida Martínez, Ricard Rulduà, Cruz Martínez, Fidel Barroso, Fausto Barroso i Albert Scvini, de la Confederació Nacional del Treball (CNT). Tot i que en la fàbrica hi havia una majoria absoluta de dones, la representació femenina en el consell era un poc més del 30 %.

Si la presència femenina estava infrarepresentada en el consell, la diferència entre els jornals encara era més exorbitant. Segons les xifres aportades per Carles Santacana era la següent:

Lloc de treball	Salari mitjà setmanal	Salari mitjà mensual
Despatx	542,72	
Fàbrica (homes)	77,16	347,24
Fàbrica (dones)		
secció de preparat	43,62	169,29
secció de màquines	48,51	218,29
secció de telers	49,16	221,24
secció de plegats	39,48	177,68

Per tal de facilitar la realització de les tasques reproductives, en algunes empreses durant la Guerra Civil es van crear guarderies, com per exemple a la Tecla Sala. Diverses finques van ser municipalitzades i es va crear la Casa de la Maternitat a la finca de Can Serra, la Casa de Repòs a Can Buxeres i Ca n'Arús. Can Pujades es va convertir en escoles donant continuïtat a l'escolarització de la població, un dels temes d'actuació prioritària per als ajuntaments republicans prebèl·lics.

En els primers mesos del conflicte bèl·lic es van crear cuines populars a tots els barris. Durant aquest període moltes de les mesures que es van prendre van ser el resultat de la mateixa iniciativa popular. En un moment que les condicions de vida resultaven difícils per a una immensa majoria a causa de la guerra, calia buscar, crear i dinamitzar estratègies per facilitar la vida quotidiana.

Durant els anys 30, l'agricultura donava feina al voltant del 10 % de la població activa i la propietat estava dominada per un petit grup de propietaris. En esclatar la Guerra Civil es van col·lectivitzar les terres i es van convertir en l'Agrícola Col·lectiva. A l'Agrícola "no hi havia categories professionals però sí sexes", escriu Carles Santacana. Les dones, l'any 1936, cobraven 48 pessetes i, els homes, 76. Elles, a més a més, hi treballaven de manera temporal. Amb guerra o sense, el dret de la dona a un lloc de treball sempre s'ha considerat subsidiari del de l'home, que té –i no sabem ben bé el perquè– el dret prioritari. Un dels discursos que justifica aquesta situació és que el jornal de la dona es considera complementari del de l'home.

La incorporació de les dones al treball remunerat no les va eximir de la responsabilitat del treball domèstic
Fotografia: Arxiu Isabel Antonino.



ELS TREBALLS I ELS SEUS ESPAIS



Emma Goldman visita l'Agrícola Col·lectiva de L'Hospitalet, durant la Guerra Civil.

Fotografia: Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'imatges, 474.



Presó de dones, 1942. Acabada la Guerra Civil algunes dones van ser expulsades dels seus llocs de treball remunerat i empresonades per les seves activitats durant el període republicà.

Fotografia: Donació Magdalena Verón. Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'imatges, THC 39.

L'Agrícola Col·lectiva va rebre la visita d'una delegació estrangera, que va comptar amb la presència d'Emma Goldman i de la qual ha quedat constància gràcies a les imatges recollides en un reportatge fotogràfic que es conserva a l'Arxiu de la Ciutat.

L'escassetat dels productes bàsics d'alimentació –el racionament del pa, de la llet i del sucre– va fer que les condicions de vida fossin realment precàries per a una gran part de la població. A més, amb els bombardejos, encara es van accentuar molt més la precarietat de la situació. Les primeres bombes van esclatar el dia 27 d'abril de 1937 i el 25 de juliol van fer-ho unes altres de dimensions més funestes. Aquestes explosions van afectar la Torrassa, els carrers Montseny i Mas i van matar vint persones.

La guerra, com totes les guerres, afectava cada vegada més la vida local, la vida quotidiana. En la història oficial s'acostuma a parlar d'un únic escenari bèl·lic, els camps de batalla, però hi ha un altre que afecta una gran part de la població, la rereguarda, que no queda al marge del conflicte. Fa pocs dies, una escriptora libanesa, comentava que durant la guerra al seu país, havien mort 35.000 dones, metral·lades, bombardejades, fent cua davant els forns de pa.

Abandonem Albert Germans i girem pel carrer d'Enric Prat de la Riba fins al número 60, on hi ha la fàbrica de Cosme Toda, indústria ceràmica, creada el 1885. Les primeres naus que podem esguardar van ser dissenyades l'any 1926 per Antoni Puig i Gairalt. La fàbrica, durant la Guerra Civil, va ser col·lectivitzada i es reconvertí per a la fabricació de material bèl·lic.

Davant, a l'altra banda del carrer, trobem un conjunt residencial conegut amb el nom de Ciudad Condal, un dels

primers polígons residencials construïts a L'Hospitalet durant el franquisme, tipologia d'habitatges que veurem en el proper recorregut.

Seguim aquesta passejada en direcció a Barcelona i ens trobarem amb la línia del tren que actua com a barrera física i que dificulta la comunicació entre una banda i l'altra. Aquest és un, i no l'únic, dels obstacles viaris que ha dividit, compartimentat i esquarterat, la continuïtat de la trama urbana de L'Hospitalet, des de mitjan segle XIX quan el creixement de la veïna ciutat de Barcelona va afectar, directíssimament, el territori proper, en aquest cas, L'Hospitalet.

Can Trinxet

Carrer de Santa Eulàlia, 184-212

Can Trinxet és la fusió de dues fàbriques, una creada el 1905 per Avel·lí Trinxet i l'altra, per Miquel Gras, el 1906. Can Trinxet, en la dècada dels anys vint, és l'empresa del sector tèxtil que concentra més mà d'obra, exactament 1.155 persones, de les quals 1.078 eren dones.

Tot i la seva importància, la fàbrica va deixar de funcionar el 1935 però va ser posada en marxa, ara col·lectivitzada, per les treballadores i els treballadors durant la Guerra Civil. En acabar el conflicte bèl·lic, la fàbrica va tornar a funcionar amb una clara hegemonia de la mà d'obra femenina, malgrat que el discurs oficial franquista, havia fixat l'ideal de la feminitat en "l'àngel de la llar" i adscribia la dona a un espai, el domèstic, i a una activitat, les tasques reproductives i domèstiques. Es posaven en marxa els premis a la natalitat atorgats a la família que més criatures tenia i, curiosament – vés per on – els premis es concedien el Dia del Pare, el 19 de



Can Trinxet. Dins del recinte fabril, l'any 1923, de les 1.155 persones que hi treballaven, 1.078 eren dones. A fora, una altra dona esmerça les seves energies buscant aigua a la font, en un període en què l'aigua corrent encara no havia arribat a la majoria de les cases. Fotografia: Arxiu de L'Hospitalet-Arxiu Històric. Fons d'imatges, FTHE, F-73.



Mercè Marquès, al laboratori Trinxet. Fotografia: Arxiu Mercè Marquès.

L'ESPAI D'ORIGEN



Josefa Alcázar als telers de Can Trinxet, anys cinquanta.
Fotografia: Arxiu Josefa Alcázar.



Josefa Alcázar i unes companyes de Can Trinxet a l'hora de dinar. Les fàbriques, tot i les llargues jornades, van suposar espais de relació de dones, d'intercanvi d'experiències i de mobilitzacions per aconseguir millors condicions de treball, mobilitzacions que ja van esclatar el mateix any 1940, poc temps després d'acabada la Guerra Civil.
Fotografia: Arxiu Josefa Alcázar.

març de cada any.

Malgrat que el Furo del Trabajo de 1938 expressava la voluntat de "liberación de la mujer casada del trabajo del taller y de la fábrica", va ser durant el franquisme quan una proporció més gran de dones, casades o no, es van incorporar al treball remunerat per les necessitats del dia a dia, per les necessitats de sobreviure, tot contribuint a les economies del grup familiar.

Després de la Guerra Civil, noies de 13 anys es van incorporar al treball remunerat, malgrat la reglamentació laboral, que s'aplicava de manera molt laxa.

Josefa Alcázar va començar a treballar a Can Trinxet netejant els telers, en el torn de dos quarts de dues a dos quarts d'onze de la nit, és a dir, nou hores diàries. Després va passar a la secció de teixits i quan va tenir la criatura, tot i que guanyava més que el marit, va deixar de treballar per cuidar la criatura fins que el nen no va tenir edat per anar al col·legi.

La manca de guarderies i altres serveis que facilitessin la realització de les tasques relacionades amb el treball domèstic, i la tendència, cada vegada més arrelada, a la família nuclear —mare, pare i criatures—, va fer que moltes dones abandonessin les tasques remunerades temporalment o definitivament, al no comptar amb l'ajut d'àvies, tietes i germanes.

Josefa Alcázar es va reincorporar a Can Trinxet i anava caminant des del carrer de Sant Antoni, on vivia, fins a la fàbrica. No hi havia autobús. Les fàbriques, malgrat les llargues jornades de treball eren espais de relació i d'intercanvi d'experiències.

Fàbrica INDO

Carrer Santa Eulàlia,
cantonada carrer d'Amadeu Torner

Tot i que anteriorment hem passat de llarg i sense dir res, refem el camí i situem-nos a la cruïlla del carrer de Santa Eulàlia amb el carrer d'Amadeu Torner on hi ha la fàbrica INDO, fàbrica que col·locava homes i dones però que practicava discriminació laboral. Per aquest motiu, l'any 1978, les treballadores d'Indo van fer pública la seva reivindicació d'igualtat de salari per la mateixa feina i van denunciar l'empresa a la Magistratura de Treball. Clara Carme Parramon en un article publicat a *l'estaca*, del 5 a l'11 de maig d'aquell any, escrivia "En una economía monetaria como la nuestra, en la que tanto la autonomía como el prestigio de cada persona dependen del dinero constante y sonante que posee, la mujer vive en una situación de perpetua dependencia económica. [...] Cuando las mujeres de INDO reclaman igual salario por igual trabajo, están planteando ante toda la ciudad el derecho de la mujer a percibir un salario, el derecho de la mujer a ser independiente económicamente, como base fundamental para avanzar hacia su plena liberación". En el moment que escrivim aquestes ratlles, la diferència salarial entre homes i dones és del 30 %, com a terme mitjà.

I només que girem la vista, fem un salt en el temps molts segles enrere: d'INDO a la parròquia de Santa Eulàlia, que ens remet al territori de Provençana dels segles X i XI, nucli de població medieval.

Com hem vist Tecla Sala, Can Vilumara, Albert Germans, Can Trinxet, INDO... són espais de treball remunerat amb una contundent presència femenina. Però no volem acabar aquest recorregut, sense citar els treballs de moltes, moltíssimes dones que mai no apareixen en els registres, en les estadístiques, en els censos de població activa. Ens volem referir a les dones que han sobreviscut realitzant feines domèstiques per altri, les conegudes com "dones de fer feines", impossibles de quantificar, treball que s'escapa de tota normativa, de tota reglamentació, de tot control, treball submergit que, en nombre total, ens atreviríem a dir que ha ocupat més dones que el treball industrial.



Les treballadores de l'empresa Indo van denunciar la discriminació laboral de les dones i van interposar demanda a la Magistratura.
Fotografia: Arxiu Històric de Santa Eulàlia.

L'ESPAI D'ORIGEN

Bibliografia

CAMÓS I CABECERAN, Joan. *L'Hospitalet: la història de tots nosaltres. 1930-1936*. Barcelona, Diputació, 1986 (Col·lecció d'Estudis Locals i Comarcals, 1).

CASAS I FUSTER, Joan. *L'Hospitalet: un passeig per la història*. L'Hospitalet, Ajuntament de L'Hospitalet, 1986.

CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET. *Història de L'Hospitalet. Una síntesi del passat com a eina de futur*. L'Hospitalet, Ajuntament de L'Hospitalet i Centre d'Estudis de L'Hospitalet, 1997.

DOMÍNGUEZ LÓPEZ, Manuel [et al.]. *Rutes urbanes: descoberta del patrimoni industrial de L'Hospitalet de Llobregat*. L'Hospitalet, Ajuntament de L'Hospitalet, 1990.

MARCÉ I PIERA, Matilde. *Espigolant en el passat. Hospitalet*. Publicacions Ateneu de Cultura Popular, 1996.

SANTACANA TORRES, Carles. "La col·lectivització a L'Hospitalet de Llobregat" dins *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat 1936-1939*. Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

L'ESPAI POLÍTIC

PASSEJADES PER LES VILES NOVES



L'ESPAI POLÍTIC

PASSEJADES PER LES VILES NOVES

Les dones pels seus rols d'agent reproductiu, productiu i de gestió comunitària –tres activitats absolutament interrelacionades– han estat protagonistes en la història més immediata de L'Hospitalet i han contribuït a fer de l'espai urbà una ciutat habitable, un espai per a la relació. Les seves pràctiques col·lectives i la capacitat de mobilització han produït realitzacions concretes: guarderies, semàfors, parcs, escoles de persones adultes i un llarguíssim etcètera. Mitjançant el desenvolupament d'experiències individuals i col·lectives han construït ciutat, han fet política i han posat al descobert conflictes de gènere. Amb la seva participació en moviments socials, en l'ocupació dels espais públics, han qüestionat el rol que les adscribia a un espai concret i que havia de ser l'únic: el domèstic. Fer política, aquesta política, ha suposat sovint un enfrontament amb les persones del grup familiar. Els moviments urbans, amb una clara presència femenina van reubicar els poders públics i el projecte de ciutat en un escenari polític, tot reclamant el dret a la ciutat.

L'itinerari que ara us proposem s'inicia al carrer Progrés, 146-150, es desplaça a Can Buxeres i continua per Can Serra, la Florida i Bellvitge –espais construïts durant el franquisme que van acollir una gran part de l'onada immigratòria que, procedent de la resta de l'Estat, va trobar el seu lloc de residència a la ciutat de L'Hospitalet. Som conscients que seguir aquesta proposta per l'espai físic requereix una gran dosi d'energia, però podem fer ús del transport públic, bàsicament del metro –un dels elements que més ha contribuït a comunicar, a integrar els diferents barris de L'Hospitalet.

Casori celebrat amb tots els veïns i les veïnes a la dècada dels anys cinquanta, al passadís del carrer del Mestre Candi.

Fotografia: E. Hernández.
Arxiu P. Redondo.

Passadissos del carrer Progrés, 146-150

Iniciem la ruta als passadissos del carrer Progrés per observar una típica estructura d'habitatges del barri de Collblanc-la Torrassa, que va ser una resposta arquitectònica per encabir la primera onada immigratòria acollida a L'Hospitalet.

Tal com ja hem vist, la instal·lació de fàbriques tèxtils a L'Hospitalet, durant el segle XIX i la primera dècada del segle XX, va actuar com a focus d'atracció de població proce-



L'ESPAI POLÍTIC

dent, en un primer moment, de la ruralia catalana. A partir de 1920 es van instal·lar a L'Hospitalet indústries metal·lúrgiques, com per exemple La Farga, el 1925, i una més reduïda indústria química, d'olis i de sabons, a partir de 1923. Paral·lelament, es va construir la línia de Metro Transversal, que arribà l'any 1925 al límit del terme de L'Hospitalet quan s'inaugurà l'estació del metro de la Riera Blanca, Bordeta. En la mateixa dècada, un corrent de persones immigrades, procedent d'altres zones de l'Estat espanyol, van instal·lar-se a L'Hospitalet. Moltes van treballar en la construcció del metro –que arribà a Santa Eulàlia el 1932 i va facilitar les comunicacions entre el barri i Barcelona–, en la urbanització de la muntanya de Montjuïc arran de l'Exposició de 1929, o bé en els nous sectors industrials localitzats a la ciutat. L'Hospitalet –que havia començat el segle amb pràcticament 5.000 habitants, exactament 4.891– passà de 12.393 habitants l'any 1920 a tenir-ne 33.567 deu anys després. Una gran majoria de les persones novingudes procedien de Múrcia. El tancament de les mines de carbó havia creat greus problemes de subsistència i una part de la població va abandonar el seu espai d'origen.

Trobar casa es va convertir en un dels més seriosos problemes que van haver d'abordar les persones novingudes. La majoria es va instal·lar en les zones més allunyades de la Vila Vella. Unes, en coves; altres, van trobar la seva residència en barris com Collblanc-la Torrassa.

Tal com dèiem, els passadissos van ser una de les respostes arquitectòniques per encabir el creixement de població, tipologia que va deixar enrere la típica casa unifamiliar de planta, predominant en el paisatge de Collblanc-la Torrassa fins al 1920. Concretament, segons Juan Fernández de Retana

Lobo, autor que anem seguint en aquesta part del recorregut, entre els anys 1920 i 1925 el passadís passà a ser la fórmula més habitual de construcció.

Des del carrer accedim a un corredor, on a banda i banda o en altres casos només a una banda, hi ha arreglats els habitatges que són de reduïdes dimensions i suposen una ocupació intensiva i horitzontal de les parcel·les. Aquesta galeria que és privada però d'ús comú per a les persones que hi viuen, és un espai de relació per als veïnat de les diverses cases. (Pocs anys després, l'ocupació intensiva es farà en vertical, amb l'aparició dels blocs de pisos.) La majoria dels passadissos es localitzen al carrer Mas i també n'hi ha entre el carrer Rosselló i la Ronda. La proximitat de l'abaixador de la Bordeta va in-

Passadís del carrer
d'Holanda, 29

Fotografia: Remedios
Martínez Domingo,
Col·lectiu Fotorrassa,
1995

Arxiu de L'Hospitalet-
Arxiu Històric.



fluir en la localització d'aquest tipus d'habitatge de lloguer que tenia un preu més baix que els habitatges que podien trobar-se a Barcelona.

Contràriament, a la zona de l'eix de la carretera de Collblanc no se n'ha localitzat cap, ja que és una zona que va començar a urbanitzar-se amb anterioritat. El creixement de Collblanc està lligat a la construcció de la carretera de Madrid el segle XVIII. L'existència d'aquesta via de comunicació permetia un fàcil accés a Barcelona que, a més de la proximitat, va afavorir la instal·lació d'habitatges on residien les treballadores i els treballadors de les properes fàbriques de Sants –mobilitat que va afavorir la perllongació del tramvia de Sants fins a Collblanc. En la dècada dels anys vint, Collblanc era un espai polifuncional, concentrava diverses activitats, a més de la residencial que ja hem citat. Hi havia un variat sector terciari, botigues sobretot, i la construcció en el període 1927-1932 del Mercat del Collblanc, per Puig Gairalt, encara va potenciar-ho més. La Torrassa, en canvi, era un barri monofuncional, de comerços pràcticament no hi havia, situació que dificultava la vida quotidiana, especialment la de les dones ja que, a més d'incrementar els desplaçaments per raó del treball remunerat, també ho feia amb els desplaçaments per raó del treball reproductiu, anar a la compra, portar les criatures a escola...

La idea de la separació de les funcions dins l'espai urbà es recolza en la idea del model de família en què l'home fa un treball remunerat i la dona té cura del grup familiar. L'experiència, però, de la majoria de dones que vivia en les cases dels passadissos no era precisament aquesta. Moltes d'elles a més del treball reproductiu realitzaven feines remunerades, feines que en la majoria de casos no apareixen en les estadístiques oficials perquè moltes vegades no eren feines reglamentades, com ara: anar a rentar, a cosir o a fer les feines domèstiques d'altri. Aquest, per exemple, és el cas d'Àngela Codó Bertran, iaia de qui escriu, emigrant de la ruralia catalana a principis de segle, i que, després de diversos habitatges en la ciutat de Barcelona, s'instal·là amb la seva família en una casa del passadís del carrer Mare de Déu dels Desemparats, número 14, i que es guanyava la vida, amb l'ajuda del seu marit, cosint camises en el corredor, aquell espai d'ús col·lectiu de les persones que hi residien. Posteriorment, i per mantenir tota la família –el marit estava malalt– va anar a rentar roba per les cases, en galeries descobertes, hivern i estiu.

Els suburbis, segons Joos Droogleevers, són mons de dones, per a dones i contra les dones. El treball remunerat és necessari per a les dones dels suburbis, i, al mateix temps, gairebé impossible. Les dones són excloses del mercat de treball ja que no poden acceptar un lloc de treball, a causa de la distància existent o la dificultat de poder tenir cura de les criatures quan aquestes són petites o de les persones grans.

L'ESPAI POLÍTIC



Parc de Can Buxeres.
Fotografia: Arxiu Secció
de Comunicació i Imatge
de l'Ajuntament de
L'Hospitalet.



Piedad Contreras
García i les seves filles
Dora i Antonia Najar
Contreras, a la platja de
Mojácar, Almeria, a
l'any 1957.
Fotografia: Arxiu de la
família Najar Contreras.

Can Serra

Fem un salt en el temps, fem un salt en l'espai i anem a conèixer els territoris on es van instal·lar les persones arribades a partir de la dècada dels anys cinquanta, en ple règim franquista.

Iniciem la segona part del recorregut al parc de Can Buxeres, a tocar de Can Serra. Aquest és un bon punt per copsar la diferència que hi ha entre un polígon i un espai urbà. El parc públic és utilitzat un dia qualsevol per persones diverses que realitzen diferents activitats. És un espai d'esbarjo, de joc, de trobada, de lectura, de passejar criatures. És un espai, a més a més, on es produeix el contacte entre persones de diverses edats i sexes. La seva existència ha contribuït a millorar la qualitat de vida de les persones que resideixen al costat, especialment les de Can Serra, i les dels barris propers.

Però fem anar enrere la manovella dels esdeveniments i situem-nos a l'any 1940, tot just acabada la Guerra Civil. Aquell any hi havia censades 50.070 persones a L'Hospitalet i durant els deu anys següents la població va créixer moderadament. A partir de 1950 però, el ritme de creixement de la ciutat va ser espectacular. La població aquell any era de 71.580 persones, tretze anys després, concretament el 1963, ja són 146.441 habitants. I l'any 1978, novament, la població es duplicarà i arribarà als 294.284 habitants. L'Hospitalet és la població que té el ritme de creixement més elevat de tot l'Estat, creixement provocat per la immigració que procedeix d'Andalusia, Galícia, Extremadura, Castella i moltes

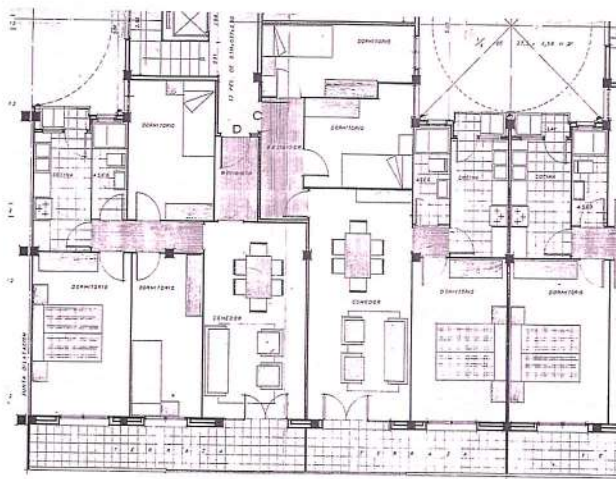
altres zones, s'instal·larà a viure a la ciutat.

Si l'onada immigratòria de la dècada dels anys vint es va localitzar especialment a Collblanc-la Torrassa i va provocar l'ocupació intensiva del sòl en horitzontal, ara apareixerà l'ocupació intensiva en vertical i es consolidarà un nou concepte en urbanisme: els polígons –plasmació contundent dels

critèris de l'urbanisme modern que entén la ciutat com a un conjunt de zones monofuncionals: d'una banda, els usos residencials; de l'altra, els treballs remunerats, i de l'altra, els serveis. Aquest tipus de concepció urbana, ja ho dèiem, dificulta la realització de les activitats quotidianes, ja que es planifica donant prioritat a dues funcions: la residencial i la del treball remunerat, sense tenir present la diversitat i la complexitat de la vida quotidiana de les persones que, a més de treballar i dormir, van a comprar, utilitzen els serveis culturals, de salut, d'esbarjo i un llarguíssim etcètera.

El juny de 1968, un monogràfic del diari *Solidaridad Nacional* dedicat a L'Hospitalet titulava un dels seus articles: "Las viviendas del polígono 'Can Serra', de L'Hospitalet de Llobregat, sirven todas las exigencias del confort moderno".

En què consistia aquest confort modern? Segons l'articulista –millor dit, el publicista, perquè l'article no deixa de ser publicitat encoberta–, "La calidad de la construcción, su situación y la comodidad de acceso a las mismas hacen de ellas, además, el hogar más deseado. A las mencionadas condiciones, cabe agregar otras no menos importantes, como, por ejemplo, el que los bloques dispondrán de locales amplios y adecuados para el suministro de todos los artículos necesarios al AMA DE CASA" [les majúscules són nostres]. Després de la lectura de l'article no sabem ben bé si el confort modern són les palmeres que hi ha en els espais lliures, les vistes al mar des de les àmplies terrasses o bé que existeixi una mestressa de casa. L'articulista-publicista reforça l'assignació a les dones d'unes determinades funcions, les domèstiques, per satisfer les necessitats del grup familiar, ja que se sobreentén que totes les cases són dissenyades



Plànol d'un habitatge de Can Serra. El saló s'ha separat de la cuina, espai de reduïdes dimensions, aïllat de la resta de les estances i activitats i que pel treball que s'hi fa ha estat assignat, amb caràcter d'obligatorietat, a la dona. L'espai domèstic s'ha ordenat, "un espai per a cada cosa i cada cosa al seu lloc", en una jerarquia d'edats i de sexes.

Fotografia: Arxiu Municipal, expedient 481/68 del registre de construcció.



Solidaridad Nacional, 1968

L'ESPAI POLÍTIC



M. Joan López Fernández i Eva Torrijos López, 1994. Les dones en l'actualitat hi dediquen una mitjana de 4 hores i 24 minuts i els homes 37 minuts.

Fotografia: Lluís Torrijos Valentin, arxiu família López Torrijos.

el gas es una ayuda en su quehacer diario

Toda ama de casa sabe del esfuerzo que supone dirigir un hogar: arreglar a los niños para el colegio, limpiar la casa, ir al mercado, guisar... en resumen, todo ha precisado unos segundos de su tiempo para atender la cocina, el horno, tener agua caliente a la temperatura deseada. Todo ello gracias al gas, que sin ocupar espacio y sin molestias, le está ofreciendo un gran servicio y ahorrándole una preocupación. El gas está allí, con sólo abrir la llave de paso. El gas hace la vida del hogar más fácil y confortable.

siempre disponible... así es el GAS



Les campanyes publicitàries per introduir noves fonts energètiques a la llar i les dels electrodomèstics, prometen alliberar les dones de la feixuguesa del treball domèstic.

Fotografia: "Hospitalet Información y Bajo Llobregat", any I, número 7, 1a quinzena de desembre de 1973.

únicament i exclusivament per a famílies nuclears. La diversitat és un concepte absent en el disseny dels habitatges dels polígons.

Els anuncis publicitaris redundaran en el rol de la dona com a responsable de les activitats domèstiques, destinades a satisfer les necessitats del grup familiar. Imatges com la de l'anunci de Catalana de Gas y Electricidad, SA ho il·lustren. Calia introduir el consum de fonts energètiques diverses en l'espai domèstic i la guerra publicitària de les companyies va ser constant, guerra que va tenir un primer episodi en la dècada dels anys trenta. En aquells anys, les companyies d'electricitat feien campanyes per introduir el consum elèctric en l'espai domèstic. Difonien cursets radiats, publicaven manuals on es presentaven els avantatges d'aquest recurs energètic sobre el gas amb arguments tan contundents com aquest: "seguridad de la vida humana, gracias a la disminución del peligro de accidentes y a la eliminación de la incitación al suicidio".

Les campanyes publicitàries de les companyies de gas i d'electricitat, tant als anys trenta com en l'actualitat, prometen alliberar les dones del feixuc treball domèstic. El mite de les dones independitzades, gràcies als electrodomèstics que aquestes fonts energètiques alimentaven, ha estat essencialment creat per publicistes amb el propòsit de guanyar mercat i els mitjans de comunicació, especialment el cinema, s'han convertit en el seu divulgador.

A mesura que els pisos de Can Serra eren venuts i ocupats, es posava de manifest la realitat del viure en aquelles "modernes i confortables ciutats".

Del com es ven al com es viu hi ha una abismal diferència qualitativa. El relat de qui va ser la primera presidenta

de l'Associació de Veïns de Can Serra, Glòria, és prou eloqüent: "Teníem que lluitar junts en favor d'un barri que era tan solament un barri-dormitori. Havia que aconseguir jardins, guarderías, escoles oficials, en fi, no sé quants serveis, pues pràcticament no existia cap... Havia que buscar un barri més humà, més habitable, varem." (declaracions reproduïdes de la pàgina 165 del llibre de Jaume Botey Vallès, *Cinquanta-quatre relats d'immigració*).

No només era la manca de serveis i la necessitat de fer un barri amb unes mínimes condicions d'habitabilitat, també hi havia el problema de la massificació, de l'engany, de la mentida. Allà on havia d'anar un parc, ràpidament van intentar de fer més pisos, incrementant la densificació del barri. Amparo, una altra de les persones que participen en el llibre abans esmentat comenta: "Cuando compramos el piso nos aseguraron que delante iría parque, y aseguraron también que no irían bloques alrededor. Yo no sé si cuando nosotros compramos el piso estos bloques de aquí delante ya estaban aprobados o no... Lo cierto es que después hacen el bloque más alto de lo que tienen permiso. Éste de aquí delante, en la maqueta tenía siete pisos, y ahora tiene once. Lo peor fue que cuando tenían los cimientos puestos para siete, como tiene más de la cuenta, a los seis meses el bloque se les venía abajo." (*Cinquanta-quatre relats d'immigració*, pàg. 161).

Les mobilitzacions van esclatar tan bon punt els primers habitants es van instal·lar a viure-hi. Aconseguir habitatges dignes i evitar la densificació van ser dues de les primeres reivindicacions, amb l'objectiu de millorar les condicions d'habitabilitat del barri. Les dones van ser pioneres i incitadores en les manifestacions i també van tenir un protagonisme destacat en la creació i gestió de les associacions de veïns durant el franquisme. "L'organització de les dones dins l'Associació de Veïns del barri de Can Serra és un exemple per fer palesa la participació en les lluites socials. Les conse-



Laura Giner, 1960
Fotografia: Arxiu grup de dones de Santa Eulàlia

Escola de persones adultes de Can Serra.
Fotografia: Arxiu Associació de Veïns de Can Serra, grup de dones.



L'ESPai POLÍTIC

qüències que aquestes han tingut, tant en la cohesió i millora del barri, com en la seva emancipació personal, ens fa descobrir com la dona va incidint en el canvi d'un barri", escriu Maria Pau Trayner i Vilanova, a la seva tesi doctoral *Les dones com a agents de canvi social*.

La mateixa autora apunta: "Amb la democràcia reapareixen els partits polítics tradicionals, reapareixen els protagonistes tradicionals: els homes..., i, en perdre importància les organitzacions populars davant les noves organitzacions, les dones, que normalment treballen en aquest tipus de grups, queden també relegades. Finalment, la lluita de les associacions de veïns, que es feien normalment al carrer, en no ser ja aquest l'espai polític on es plantegen els conflictes, d'alguna manera fa que perdin també la seva força".

La Florida

Abans de l'experiència de Can Serra, es va construir un altre polígon d'habitatges, en una escala menor, on les mobilitzacions van ser una constant per millorar les condicions de vida.

Els paisatges de la Florida, Can Serra i Pubilla Casas, abans de 1957, eren, tal com descriu Joan Casas a la pàgina 85 de *L'Hospitalet: un passeig per la història*, una zona gairebé deserta on "hi havia el cementiri, moltes bòbiles, suficients vinyes, algun petit nucli de casetes barates [...] en el límit nord, sòlides i alteroses, contemplaven el pla les cases de Can Rigalt i de la Pubilla Casas". Això va permetre que el 1923 Ramon Puig i Gairalt, arquitecte municipal, dissenyés un esbós d'un pla urbanístic, amb la qualificació de ciutat-jardí residencial i obrera amb cases baixes unifamiliars. Però la ciutat jardí es va convertir en un "bosc de cases altes" i del projecte inicial només s'ha conservat el nom relacionat amb la botànica dels carrers i les places: Alzina, Llorer, Bosc, Ametller, Pins, Primavera...

El que avui coneixem com els blocs Florida van ser construïts entre 1950-1957 i s'anomenaven blocs d'Onésimo Redondo. Tenien 816 habitatges d'una superfície mínima de 33,29 metres quadrats i una màxima de 42,29 metres quadrats. El paisatge estava dominat per línies d'alta, mitja i baixa tensió, farcit de gegantes torres d'electricitat. En els blocs Florida no hi havia cap servei, ni tan sols mercat, calia travessar les vies del tren per accedir-hi al més proper. La manca d'equipaments feia que viure-hi no fos, precisament, l'assoliment d'un desig. Els mínims serveis no van arribar fins a l'any 1959, quan es construeix el mercat, l'església i l'escola, tot i que, instal·lades en barracots. L'any 1970, mentre els "somnis" no arriben, els i les habitants de la Florida surten al carrer, tot convertint-lo en espai polític, per reivindicar escoles.

El moviment de reivindicació escolar s'estén a d'altres barris de la ciutat, on les condicions d'escolarització de la població infantil són molt deficientes. Com el de Collblanca la Torrasa, on l'escola pública només cobreix un 29,12 % del total de places escolars. La resposta oficial és que els immigrants tenen massa fills. Arran de les accions populars es van aconseguir diversos parvularis i escoles públiques. Si l'escolarització de les criatures i joves va ser una de les primeres demandes, l'altra va ser la de l'escola de persones adultes, escoles que comptaran amb una presència massiva de dones.

El blocs Florida, construïts amb deficientes materials, presentaven unes pèssimes condicions d'habitabilitat. Quinze anys després de la seva construcció, les veïnes i els veïns van sortir al carrer per reclamar reformes. L'any 1976, essent presidenta de l'Associació de Veïns Eulàlia Anadón, hi va haver una important mobilització per retirar els cables d'electricitat de FECSA i per remodelar i urbanitzar la zona. La secretària, en aquella època, també era una dona, Anna Dias, que explica el seu itinerari per Barcelona i L'Hospitalet i la seva experiència de viure els primers anys a la Florida "Jo vaig arribar (als blocs de la Florida) amb els meus germans i els meus pares de les barraques del Somorrostro. Nosaltres vivíem a la Barceloneta, el meu pare era pescador i, per circumstàncies de la vida, va venir un temporal i ens vam quedar amb el que portàvem. Quan vam arribar al barri... el desert del Sàhara no tenia res a envejar. Això era pitjor. Havíem de passar les vies del tren per anar a treballar, per anar a agafar el metro a Santa Eulàlia. I era jugar-se la vida. Si no, haviés d'anar caminant a Collblanc caminant a buscar el tramvia. Els blocs estaven sols, tot eren camps... Hi havia rates com cavalls. Anàvem a buscar el metro les companyes que treballàvem juntes. Jo treballava a la sastreria Élite, al passeig de Gràcia. Tenia 18 anys i em feien por les rates. No hi havia mercat ni forns. S'havia d'anar a Collblanc", reproduït al llibre d'Àngels Marin *La Florida*, (pàg. 37-38).



Assemblea al solar de la Carpa, Can Serra, convocada per l'Associació de veïns per parlar dels serveis que la gent del barri volia en aquests solar: escoles, mercat, plaça, etc. Setembre de 1978. Fotografia: Arxiu Pilar Massana.

L'ESPAI POLÍTIC

La participació de les dones en els moviments veïnals no només va ser una constant sinó que, a més a més, sovint van ser les promotores de les associacions veïnals i també van ocupar la presidència i les secretaries de les organitzacions veïnals.

Algunes de les reivindicacions van ser assolides poc temps després però, d'altres, van haver de passar molts anys perquè es materialitzessin. El metro no va arribar fins al 1987. L'any 1993 van finalitzar les obres de soterrament de les línies d'alta tensió i el 5 de març de 1995 es va inaugurar el Parc Metropolità de les Planes, en la seva tercera i darrera fase d'obres.

Bellvitge



"El milagro de Nuestra Señora de Bellvitge" deia la publicitat de les promotores immobiliàries. Fotografia: Mauricio Martínez Espada. Arxiu de José Hernández.

I arribem al que per a uns va ser "El milagro de Nuestra Señora de Bellvitge", la ciutat dormitori més gran i densa d'Europa i per a uns altres, el model d'allò que no s'ha de fer en planificació urbanística.

De moment, però, ressegurem als que titllen la construcció de Bellvitge de "milagro".

Aquestes paraules eren l'encapçalament d'un article aparegut al monogràfic dedicat a L'Hospitalet publicat conjuntament per dos dels diaris més importants de l'època *Diario Nacional* i *La Prensa*, el juny de 1969.

Després de "El milagro de Nuestra Señora de Bellvitge" el titular continuava "Una 'miniciudad' de construcciones prefabricadas con todos los servicios a nivel europeo. Un 'slogan' que le va: Viva en plena naturaleza asomándose a Barcelona separada sólo por cuatro kilómetros". Titllar de miracle la creació del polígon de Bellvitge ja és irreverent sornegueria, parlar de serveis residencials a nivell europeu és una vaguetat i una imprecisió geogràfica. A quina Europa fa referència, a la de l'Est o a la de l'Oest? Bellvitge no era Europa?

Però continuem "VIVA EN PLENA NATURALEZA" envoltat de 12.499 habitatges, el que falta per fer el número 12.500, és el del lector o lectora, possible comprador i contempli la natura des de la planta catorzena o des de la divuitena de les anomenades torres verticals. Una natura urbanitzada i esquarterada per la trama d'infraestructures de la ciutat de Barcelona, el mar de cotxes de la Gran Via i el riu ferroviari. "Viva en plena naturaleza": la natura, de vegades, va reclamar el seu espai, especialment

les rieres que en alguns moments van recuperar el seu curs i van inundar els baixos i no tan baixos de la miniciutat construïda en un antic llit de riera.

La construcció dels blocs del polígon de Bellvitge comença l'any 1963. L'any 1970, quan ja hi viuen unes vint mil persones, a Bellvitge no hi ha ni una sola escola pública, tampoc no hi ha mercat, els carrers no estaven urbanitzats, i...

"La torna". L'any 1969-70 quan els veïns i veïnes del barri de la Bomba es van traslladar a Bellvitge, no hi havia cap forn i s'havien de desplaçar a un que, per les seves característiques d'exclusivitat, actuava monopolísticament i no donava, com era costum a l'època, la torna, la llesca de pa que faltava a la barra per fer el pes exacte. Les dones van ocupar el carrer en diverses ocasions, organitzen manifestacions i la policia no deixarà d'intervenir per a restablir "l'ordre", però, l'ordre de qui? Fa pocs dies, la Nelly Peydró, en un homenatge a Pura Fernández, recordava els fets i explicava que amb motiu d'aquella manifestació la Pura va ser acusada d'agitadora professional.

Molts anys abans, precisem segles, les dones de Barcelona de 1789 van protagonitzar un moviment conegut amb el nom de rebombori del pa. Un dia del mes de març d'aquell any es va anunciar que el preu d'aquest producte s'incrementava i immediatament les dones van sortir al carrer i van cremar les parets de venda del pa, en un intent de fer extensiu el conflicte. L'endemà, les dones i gran part de les persones que vivien a ciutat van ocupar els carrers reivindicant la rebaixa del seu preu. Després d'esbatussades, detencions i fins i tot condemnes a mort i execucions, van aconseguir la disminució de l'import no només del pa, també de la carn, del vi i de l'oli i la destitució del capità general. Arran d'aquests fets, Josefa Vilaret, àlies *La negreta*, va morir a la forca, entre altres persones.

Per què el rebombori del pa de 1789 de Barcelona i la torna, de L'Hospitalet, tenen un protagonisme clarament femení? Les dones, com a responsables de la subsistència del grup familiar, en el moment que l'exercici d'aquesta obligatorietat es fa més difícil d'acomplir per l'encariment del preu de les subsistències, la pujada del preu dels lloguers de les cases, i de tot allò que perjudica la qualitat de vida del grup familiar, reaccionen immediatament per mantenir i, si és possible, millorar les condicions de vida del col·lectiu.

Les dones, per combinar les seves dues activitats han elaborat estratègies, han expressat els seus desitjos per tal d'adequar la ciutat, les cases, a la diversitat d'accions que realitzen al llarg d'una jornada —il·lusions que en alguns casos han realitzat i en d'altres no s'han pogut concretar. Pura Fernández somiava establir, en els baixos dels blocs de pisos de Bellvitge, serveis col·lectius per

L'ESPai POLÍTIC

facilitar les tasques domèstiques, per facilitar la vida quotidiana de les dones ja que elles mantenien la responsabilitat del treball domèstic. Proposava de crear menjadors, bugaderies i tallers col·lectius. No es va poder concretar a nivell de barri però sí que ho va practicar a casa seva, cuinant –quan ella ja no tenia prou forces per continuar ocupant el carrer– per a d'altres dones més joves que feien política.

L'any 1971 es produeixen manifestacions a Bellvitge per demanar un semàfor a l'extrem superior de l'avinguda Europa. Es fa campanya per aconseguir transports públics per al barri i les manifestacions arriben al Ple de l'Ajuntament. Altres barris s'incorporen a les reivindicacions. El febrer de 1972 es va aconseguir l'obertura d'una nova línia d'autobús que connectava Bellvitge amb Santa Eulàlia.



Manifestació popular de neteja. Bellvitge dècada dels setanta. La manca d'infraestructura del barri va ocasionar greus problemes sanitaris.

Fotografia: Mauricio Martínez Espada. Arxiu José Hernández.

Escoles, transports públics, mercats i ambulatori són els motius de les reivindicacions que combinen accions legals i d'altres titllades d'il·legals. El 1973 hi ha una nova presència massiva de veïnes i veïns al Ple Municipal per denunciar la indiferència de l'Ajuntament a les demandes. De vegades els arguments per no donar suport a les reivindicacions ciutadanes són d'aquest ordre: no a la instal·lació d'un mercat ja que Bellvitge és una zona residencial. El mercat, finalment, va ser inaugurat el mes d'abril de 1975.

D'altres tàctiques per aconseguir uns serveis, com ara el de guarderia que les institucions responsables es neguen a instal·lar, és l'autogestió. És el cas de la guarderia Tintín, on un col·lectiu de dones fan torns per fer el dinar de les criatures i les mestres hi treballen sense cobrar. Amb una quota de 800 pessetes al mes, les criatures reben atenció i menjar en un servei que funciona de vuit del matí a set de la tarda.

Aquests moviments tenen un clar protagonisme de dones. Són elles les que decideixen quan comença i quan s'atura un moviment de reivindicació concret i es doten d'una organització, en forma de xarxa que aplega mestresses de casa, dones lligades a la parròquia i, també treballadores de les fàbriques properes d'Indo, Vanguard, Seat, Philips, que, viuen en el barri. Les dones de partit són minoria, tot i que minoria molt activa, i, en general, aquestes xarxes organitzen accions bastant autònoms, inclús al marge dels partits. Paral·lelament, quan hi ha reivindicacions laborals a Vanguard,

Indo, Philips –empreses amb majoria de dones–, o d'altres com ara Seat, les dones, amb treball remunerat i les que no el tenen, hi participen ocupant els carrers. D'una banda, exigeixen millors condicions laborals, d'altra, ho fan com a responsables de la subsistència del grup familiar, siguin o no assalariades.

A partir del 73 i fins al 76 es produeixen grans mobilitzacions. El detonant va ser la revisió dels plans urbanístics de la comarca del Barcelonès. El mes de març de 1974 es va aprovar provisionalment el Pla Comarcal que havia de substituir el de l'any 1953. Les entitats veïnals van participar en l'elaboració del Pla Parcial, que va ser aprovat el 1977. S'hi van suprimir 18 torres de 18 plantes i 11 blocs de 14 plantes dels que ja s'havien previst.

El 1976 la immobiliària va començar a construir dues torres en el lloc que després seria el passeig de Bellvitge. La resposta dels veïns va ser immediata, espontània i contundent:

“A las ocho de la mañana, cuando venía la excavadora para levantar esas torres de la puerta de la farmacia, una persona se sentó en la excavadora, iba a buscar el pan con su hijo de 5 meses... Vino la policía a quitarme de la excavadora y yo allí con mi hijo de 5 meses en brazos y la bolsa del pan. –Cuando se estaban construyendo las torres, la acción que había por la mañana era en su mayoría de mujeres, porque éramos las que estábamos. Íbamos a la compra, pendientes de todo. Los hombres estaban trabajando... Entonces el trabajador ponía el cemento, y nosotras, como estábamos gordas, antes de que se pusiera un poco duro, le dábamos”, declaracions reproduïdes al *Quaderns d'estudi*, núm. 10, setembre de 1991, del Centre d'Estudis de L'Hospitalet, pàg. 54-56.

Les dones que ocupen els carrers per tal de posar de manifest les necessitats de tot el col·lectiu de persones que viu a Bellvitge, inicien una ruta, amb un punt de trobada, l'avinguda d'Europa, continuen per la travessia Industrial, l'avinguda de la Fabregada, els carrers de Barcelona, d'Enric Prat de la Riba, fins a l'Ajuntament. A partir del conflicte de la Torre, la immobiliària no compleix la normativa i hi ha pressió popular per aturar la construcció. Bellvitge nord es posa en contacte amb Bellvitge sud, i per confluïr-hi, es troben a l'avinguda de la Fabregada i continuen plegades i plegats la ruta anterior.



Sovint, la resposta oficial a les reivindicacions veïnals va ser la presència i l'actuació de la policia.

Fotografia: Mauricio Martínez Espada. Arxiu José Hernández.

L'ESPAI POLÍTIC



Pintada contra les violacions. Les agressions que es produeixen contra les dones, en els carrers, les fàbriques i en el mateix habitatge, revelen la violència que un sexe exerceix sobre l'altre. Fotografia: Arxiu Dones de L'Hospitalet.

El carrer s'ha convertit en un espai polític per reivindicar el dret a la ciutat. Un dret que, a més a més, les dones reclamaven amb força aclaparadora: "El dret a caminar tranquil·les". Aquesta exigència fa la seva aparició davant les agressions sexuals que es produeixen i que serà l'eix de moltes campanyes de grups de dones, de vocalies de les associacions de veïns, de les associacions i del moviment feminista que reclamarà el dret de les dones a una ciutat segura, la llibertat a fer seva la nit. Però hi ha una altra violència contra les dones, la que s'exerceix en l'espai domèstic i que progressivament deixarà de ser considerada un tema privat i serà denunciada públicament.

"El que és personal és polític" és una consigna que posa en circulació el moviment feminista i que expressa tot un corrent de pensament. El mes de maig de 1976 es van celebrar al Paraninfo de la Universitat de Barcelona les Jornades Catalanes de la Dona on van participar milers de dones de diverses ideologies i procedents de diversos espais geogràfics. Entre d'altres, les dones de L'Hospitalet van presentar una comunicació titulada "Participació de la dona a la vida ciutadana: la dona als barris". En aquesta comunicació es manifestava que les condicions de vida en els barris afecten molt particularment la dona ja que és la persona que hi passa més temps i és, en conseqüència, la que pateix més els seus problemes, tot plantejant com a reivindicacions fonamentals:

- La creació de serveis col·lectius i gratuïts, (com ara guarderies, bugaderies, menjadors públics, etc.) que permetin facilitar l'accés de les dones al treball remunerat i la seva independència econòmica.

- La participació de la dona en la vida ciutadana, posant al seu abast tots els mitjans perquè s'hi incorpori, al mateix temps que es donin possibilitats d'ocupar llocs de responsabilitat a dones capacitades, injustament marginades per la seva condició de dones.

En definitiva, dues són les qüestions bàsiques: una, creació de serveis col·lectius per facilitar la vida quotidiana de les dones immerses, moltes d'elles, en una doble jornada laboral, la domèstica i la retribuïda; i l'altra, facilitar la incorporació de les dones als càrrecs de decisió acabant amb la marginació.

Anys a venir, durant la celebració de les Jornades 20 anys de Feminisme a Catalunya, el 1996, els

grups de dones de L'Hospitalet tornaven a fer acte de presència a la taula rodona que, amb el títol de "20 anys d'experiències feministes a L'Hospitalet del Llobregat", passava revista a les reivindicacions urbanes, escolars, culturals i feministes als barris de Can Serra i de Santa Eulàlia, a la creació artística, als programes d'educació no sexista a les escoles o el que van ser les primeres lluites pel treball en igualtat de drets a les fàbriques de la ciutat. Valoració d'experiències amb l'objectiu de definir, entre les mateixes dones, el que i el com del moviment feminista de L'Hospitalet.

El moviment de dones és divers i vital, com ho demostra l'existència de l'Assemblea Democràtica de Dones, les vocalies de dones de les associacions de veïns, el Casal de la Dona de la Florida, la Coordinadora de Dones de L'Hospitalet, el Grup de Dones de L'Hospitalet i els diversos grups de dones que avui existeixen a la ciutat. Aquestes col·lectivitats han convertit en polític allò que fins al moment havia estat considerat privat, com per exemple: la reivindicació de la igualtat de drets, la creació de centres de planning i l'atenció a les dones víctimes d'agressions.

La violència contra les dones, tant la que s'exerceix al carrer com a les fàbriques, divulga la consigna "volem caminar tranquil·les" o la "nit és nostra", tot posant en evidència les limitacions de les dones a transitar pels espais més enllà del domèstic. Però, l'espai domèstic, tampoc no és garantia de seguretat, ja que és l'indret on les dones pateixen més violència. L'any 1995 s'han presentat 128 denúncies per agressions, de les quals 115 s'han produït en el domicili. L'any 1996 el Programa Municipal per a la Dona de l'Ajuntament de L'Hospitalet, va realitzar l'estudi *Perfil de dones afectades per violència intrafamiliar* que posava en relleu que, del total de dones agredides, els agressors havien estat, el cònjuge, en 72 casos; el nuvi o company, en 32; el fill, en 10; el pare, en 7, i un altre parent, en 9 casos. S'estima que només es denuncien el 10 % de les agressions que es produeixen a l'àmbit familiar. Els maltractaments però, no són una peculiaritat geogràfica. En l'àmbit de Catalunya aquell any se'n van denunciar 2.284 casos i 16.122 en l'àmbit de l'Estat espanyol. "La violència contra les dones -analitza l'informe- és originada per la desigualtat existent entre homes i dones. Com en tot tipus de relacions en desequilibri, l'exercici del 'poder per la força' continua afectant les dones en situació de violència intrafamiliar de forma considerable. La magnitud del problema és gran i amb repercussions danyoses i, de vegades, irreparables en la personalitat i en la vida de les persones afectades", repercussions danyoses i irreparables, afegiríem, que en molts casos arriben a la mort. El 1997, més de 60 dones han estat assassinades pels seus marits, exmarits o companys a l'Estat espanyol.

L'ESPAI POLÍTIC



Sopar amb motiu del 10è aniversari del Centre d'Atenció i Informació de la Dona, 1996.

Fotografia: Arxiu del CAID.

El pla L'Hospitalet 2010 té, entre altres objectius: la millora de l'habitatge i el desenvolupament de la connectivitat entre els barris i les ciutats properes. En la reforma, el disseny i la construcció de la ciutat, les dones oferim i volem aportar tots els nostres coneixements, basats en la pràctica, per fer una ciutat adequada a les necessitats de la vida quotidiana.

Fotografia: Arxiu de Comunicació i Imatge de l'Ajuntament.



Aquestes dades ens les ha facilitat el CAID, creat el 1986, que centra la seva atenció en el tractament i prevenció de la violència domèstica, facilita informació jurídica, potencia els grups d'ajuda mútua i promou l'associacionisme.

Els moviments urbans, amb una clara presència femenina, tal com dèiem al principi, han reubicat els poders públics i el projecte de ciutat en un escenari polític. Els espais físics s'han anat transformant en barris, i la ciutat no pot continuar sent planificada a partir del tòpic que imagina que la dona està a casa i l'home té un treball remunerat. Cal adequar la ciutat a la multiplicitat d'usos de la vida quotidiana i les dones, per la nostra diversitat d'itineraris quotidians, tenim un ampli i detallat coneixement de la ciutat que té la seva base en l'ús que en fem. Tot aquest bagatge de coneixements, i és un suggeriment, podria incorporar-se als nous projectes urbanístics.

Bibliografia

BOTEY I VALLÈS, Jaume. *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. Barcelona, Diputació de Barcelona, Centre d'Estudis de L'Hospitalet, 1986.

DROOGLEEVER FORTUIN, Joos. "Les dones en entorns urbans i suburbans" dins *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 26. Bellaterra, Servei de Publicacions Universitat Autònoma de Barcelona, 1995, pàg. 83-95.

FERNÁNDEZ DE RETANA LOBO, Juan. "Els passadissos de Collblanc-la Torrassa 1900-1929. L'essència d'un barri dormitori", *Revista Catalana de Geografia*, número 17, febrer de 1992.
Jornades Catalanes de la dona. Barcelona, Documentación y Publicaciones Generales, 1977.

MARIN, Àngels. *La Florida*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1995.

PARRAMÓN HOMS, Clara. *L'Hospitalet de Llobregat: similituds i diferències. Algunes característiques de les poblacions immigrades a Catalunya en els anys seixanta*. Memòria de recerca dirigida per Teresa San Román Espinosa. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Antropologia Social i de Prehistòria, 1997.

TALLER BARRI DE BELLVITGE DE MANUEL DOMÍNGUEZ. *Quaderns d'estudi*, número 10, setembre 1991, Centre d'Estudis de L'Hospitalet.

TRAYNER I VILANOVA, Mari Pau. *Les dones com a agents de canvi social*. Tesi doctoral dirigida per Dolores Juliano, Departament d'Antropologia Cultural de la Universitat de Barcelona, 1993.

NOMENCLÀTOR

El nomenclàtor de L'Hospitalet –una de les expressions de la memòria de la ciutat– és molt desmemoriat envers l'aportació de les dones a la història de la ciutat.

Del total de carrers de la ciutat només setze fan referència a dones i uns quants més fan referència a santes o Mares de Déu. Però, qui eren aquestes setze dones recollides en la memòria oficial? Dotze eren propietàries de terrenys o de fàbriques, dues eren escriptores, una era *bailaora* i una va ser reina.

La imatge majoritària de les dones que ofereix el nomenclàtor es limita, doncs, a les Mares de Déu, a les santes i a les propietàries de terrenys i de fàbriques. Propietat i santedat són dues virtuts (?) que la memòria oficial ha volgut destacar. Ens podem reconèixer les dones actuals en aquesta memòria oficial? Propietat i santedat són les úniques aportacions que les dones han fet al llarg de la història de la ciutat?

De la immensa diversitat de dones que han nascut, viscut o transitat per L'Hospitalet, no hi ha rastre en el nomenclàtor de la ciutat.

A continuació hem inclòs breus notes biogràfiques de les dones que apareixen en el nomenclàtor de la ciutat. Hem exclòs les santes i les Mares de Déu.

NOMENCLÀTOR

Albiol, carrer d'

Dolores Albiol era la propietària d'uns terrenys a la zona i l'any 1924 els va parcel·lar i els va cedir en règim de cens emfitèutic, un sistema de tinença de la terra d'origen medieval que consistia en la cessió per part de la persona propietària de l'usdefruit de les terres a unes altres persones.

Carme, passatge del

Carme Carbonell Grau era la filla de Joaquina Grau i Corcoll i Francisco Carbonell Casas, propietaris de la finca on actualment hi ha el passatge.

Carme, carrer del

El nom d'aquest carrer podria correspondre a la mateixa persona que dona nom a l'anterior.

Carmen Amaya, carrer de

Carmen Amaya –una de les més extraordinàries *bailaores* de tots els temps– va néixer a Barcelona

NOMENCLÀTOR

L'any 1913 i morí a Begur (Baix Empordà) el 1963. Va passar la seva infantesa al barri del Somorrostro de Barcelona, a les barraques de la platja, i va ser la segona d'onze germans i germanes. Als 13 anys, amb el seu pare, va començar a ballar als *tablaos* i als cafès i, ja en aquells moments, l'anomenaven *La Capitana*. Va ballar a La Taurina, al bar Manquet, al Chiringuito de la plaça del Portal de la Pau, al Cangrejo Flamenco, a la Casa Escaño i al Villa Rosa.

L'any 1929 viatjà a París on passà una temporada treballant amb Raquel Meller però els desacords professionals la van fer tornar a Barcelona i, per consell de Sabicas, s'instal·la a Madrid.

Va participar en un gran nombre de pel·lícules. La seva primera intervenció com a actriu va ser a *La hija de Juan Simón* (1934) i a *María de la O*, de la qual va ser protagonista juntament amb Pastora Imperio. D'altres pel·lícules en les quals va intervenir són *Música en la noche*, dirigida per Tito Davison, *Pasión gitana*, *Sueños de gloria*, d'Eddie Sutherland i *Los Tarantos*, amb Antonio Gades, pel·lícula dirigida per Rovira-Beleta i amb fotografies de Colita.

Greta Garbo va dir d'ella: "És una artista i, si per si això no fos prou, una artista única, irrepetible". Amb l'esclat de la Guerra Civil, va marxar a Lisboa i d'allí, amb tota la família, a Buenos Aires i actuà amb gran èxit a l'Amèrica Llatina, Estats Units i Canadà. Acabada la guerra de 1936-1939, van tornar al país, amb contínues actuacions a l'estranger: París –al Teatre Champs Elysées, on van estar sis mesos i va ser l'actriu més ben pagada del moment–, Londres, Holanda, Mèxic, Joahnnesburg i Argentina.

Es va casar amb el seu guitarrista, Juan Antonio Agüero, el 19 d'octubre de 1951, a l'església de Santa Mònica de la rambla de Barcelona.

Va actuar al Palau de la Música de Barcelona, el mes de febrer de 1959. Aquell mateix any s'inaugurà una font que porta el seu nom al passeig Marítim de Barcelona, i a Montjuïc hi ha una escultura que li ret homenatge.

Malalta del ronyó, va comprar una casa a Begur, ciutat on va ballar per última vegada i on va morir el 19 de novembre de 1963.

Caterina Albert, carrer de

Caterina Albert i Paradís, també coneguda pel pseudònim de *Víctor Català*, va néixer a l'Escala (Alt Empordà) l'any 1869 i morí el 1966 a la mateixa població.

Essencialment novel·lista, també va fer poesia i teatre. En els primers anys de la seva vida va compaginar la literatura amb l'escultura i la pintura, deixant-nos entre altres obres, un magnífic autoretrat.

L'any 1898, Caterina Albert envià el monòleg *La infanticida* als Jocs Florals d'Olot. El jurat quedà astorat, desconcertat i escandalitzat en comprovar que l'obra que ells havien premiat havia estat escrita per una dona. A partir d'aquell moment, Caterina Albert decidí amagar públicament la seva condició sexual i es convertí en *Víctor Català*, utilitzant el pseudònim masculí com a cuirassa protectora enfront de la intransigència d'una societat que menyspreava les creacions realitzades per dones. L'aparició de Caterina Albert en el món literari fou contundent a partir del seu recull *Drames rurals*, 1902, i culminà amb *Solitud*, 1905, novel·la modernista per excel·lència.

En totes les seves obres, Caterina Albert va tractar literàriament temes que afectaven directament les dones: l'infanticidi i els embarassos no desitjats, la relació entre dones i la solidaritat. La majoria dels seus personatges són dones que es rebel·len i s'afirmen davant l'agressió masculina.

Va ser la primera dona que formà part de l'Acadèmia de Bones Lletres i la seva consciència de gènere quedà palesa en el discurs que va fer en els Jocs Florals de Barcelona de 1917, en defensa de les feministes catalanes i estrangeres.

Concepció, passatge de la

Pot fer referència a Concepció Fábregas, que a partir de 1852 gestionà la fàbrica de greixos i adobs (Canyet) o bé a una antiga propietària dels terrenys de la zona.

Costa, passatge de

Francesca Costa, d'origen tarragoní, era propietària, junt amb Silvestre Pujós, d'una gran extensió de terreny limítrof amb la carretera molt a prop de la línia divisòria amb el terme de Barcelona. L'any 1898 va presentar el projecte per urbanitzar la zona.

Dolors, passatge dels

El passatge fa referència a Dolors Carbonell Grau, més coneguda per Lola, filla de Joaquina Grau i de Francesc Carbonell Cases, que van comprar terrenys de la finca dels Vehils, propietaris barcelonesos, i els van urbanitzar. La mare de Lola Carbonell té un passatge a la mateixa zona, coneguda com Can Pi, és el passatge de Joaquina.

Farnés, carrer de

Joana Farnés i Casanovas era l'antiga propietària de terrenys de la zona.

NOMENCLÀTOR

Isabel la Catòlica, avinguda d'

Isabel I de Castella va néixer a Madrigal de las Altas Torres el 1451 i morí a Medina del Campo el 1504. Filla de Joan II de Castella i d'Isabel de Portugal, va quedar òrfena de pare als tres anys i va ser educada per la seva mare, però, als tretze anys va ser enviada a la cort pel seu parent Enric IV. Casada amb Ferran II de Catalunya-Aragó l'any 1469. El 1474 Enric IV morí i ella va ser coronada reina en contra de Joana, filla il·legítima d'aquell. El rei Alfons V de Portugal envai Castella per donar suport a Joana, però va ser vençut el 1479, el mateix any que Ferran ocupava el tron d'Aragó, com a Ferran II. Isabel i Ferran van governar amb independència els seus territoris.

Isabel va emprendre un programa de reforma, reduint el poder dels nobles rebels i reinstaura lleis medievals per dominar els seus territoris. Va encoratjar i patrocinar músics, artistes i va donar suport a Cristòfor Colom en els seus viatges d'exploració del nou continent.

Un dels aspectes més controvertits del seu regnat és la qüestió religiosa. Va permetre l'establiment de la Inquisició a Andalusia, l'any 1480; i va expulsar els jueus, aproximadament 170.000. Junt amb Ferran II va conquerir el regne de Granada, després de deu anys de campanyes bèl·liques. Va deixar el tron a la seva filla Joana, durant la minoria d'edat del seu fill mascle Joan, però aquest va morir abans que ella.

Joaquima, passatge de

El passatge de Joaquima fa referència a Joaquima Grau Corcoll, casada amb Francesc Carbonell Casas, i mare de Lola Carbonell, que va comprar terrenys de la finca dels Vehils i urbanitzà els antics camps de carxofes, actualment coneguts com a Can Pi.

Paquita, passatge de

El passatge pot fer referència a Paquita Cortés, filla dels propietaris de Can Quatre Braços, que passà a viure en una casa, ja desapareguda, on actualment hi ha aquest passatge.

Pubilla Casas, carrer i plaça de

Josefa Casas i Clavell va comprar una finca abandonada pels jesuïtes arran de la seva expulsió d'Espanya, el 1767, i va fer construir una casa d'estil neoclàssic, situada a la carretera de Collblanc, 241.

Rosalía de Castro, carrer de

Va néixer a Santiago de Compostel·la el 1837 i morí a Padrón el 1885. Escriptora en llengua gallega i castellana, descendia per línia materna d'una família de la vella noblesa. El seu naixement il·legítim, agreujat per la condició sacerdotal del seu pare, la marcà profundament, i hi ha qui diu que la seva visió desolada i desesperançada de la vida va ser per aquest motiu. Es casà a Madrid amb l'escriptor Manuel Murguía i va tenir set criatures. Des de petita començà a escriure poesia i va publicar el seu primer volum de poemes, *La flor*, quan tenia vint anys, al qual seguiren *A mi madre*, 1863, i el mateix any *Cantares gallegos*, on evoca nostàlgicament el seu paisatge gal·lec i la seva gent. És una precursora de la poesia social, va tractar el tema de la immigració gallega i el de les dones abandonades pel marit. Innovà la mètrica i l'estrofa que més endavant farien seva els modernistes.

També va escriure narrativa, *El caballero de las botas azules*, 1867, considerada la seva millor novel·la, i *El primer loco*, que explora la naturalesa de l'amor.

Rosell, carrer de

Pot fer referència a Teresa Rosell, casada amb Santiago Prats, que van cedir a l'Ajuntament Can Sumarro, o bé a la propietària d'una fassina.

Tecla Sala, carrer de

Tecla Sala i Miralpeix neix a Roda de Ter el 26 d'abril de 1886 i morí el 2 de setembre de 1973.

La seva mare, Dolors Miralpeix Ballesté va morir el 1887, quan tenia 27 anys, en el part d'una segona criatura que no sobrevisqué. El 1891 va morir el seu pare.

Tecla Sala va viure amb els oncles i es casà l'any 1906 amb Joan Riera Sala i va parir cinc criatures. L'any 1909 s'instal·la a Barcelona, primer al passeig de Sant Joan, més tard a la rambla de Catalunya i, finalment, a la Casa Sant Jordi, al carrer Pau Claris, núm. 81, construïda per ella quan ja era vídua –dissenyada per l'arquitecte Francesc Folguera i Grassi, construïda entre els anys 1929-1931. Les primeres plantes eren destinades a oficines i les superiors a habitatges. En l'esplèndid àtic de la finca, resolt amb dos nivells esglaonats i oberts a una àmplia terrassa amb jardí, va viure Tecla Sala.

Molts anys abans, però, el 1899, Tecla Sala adquireix la fàbrica del Torrent Gornal, actual carrer de Josep Tarradellas, s/n - cantonada carrer de Rosalía de Castro, de L'Hospitalet, on havia estat el molí paperer de Can Basté. La fàbrica Tecla Sala serà, durant molts anys una de les empreses de dimensi-

NOMENCLÀTOR

ons més grans de L'Hospitalet. El 1913 té instal·lats 25.800 fusos de filar i 8.218 de torçar i deu anys després, el 1923, hi treballen un total de 593 persones, 322 de les quals eren homes i 271, dones. Durant la Guerra Civil la fàbrica va ser col·lectivitzada i s'instal·là una "casa bressol". L'any 1939 la fàbrica va ser retornada a la seva propietària.

L'Ajuntament de L'Hospitalet va retre homenatge a Tecla Sala, el 23 de maig de 1954, nomenant-la filla adoptiva i li va atorgar la medalla d'or de la ciutat. En l'acte d'homenatge es va celebrar una missa, un dinar, Octavi Saltor va fer un recital de poesia i l'Orfeó Català li dedicà un concert.

L'any 1957 Tecla Sala feia donació del terreny del camp de futbol i també va donar 500.000 pessetes per a la construcció d'un col·legi, d'orientació catòlica, en terrenys cedits per l'Ajuntament. El col·legi porta el seu nom.

El setembre de 1957 va fer una visita familiar a Roma i va ser rebuda en audiència pel Sant Pare. Pocs dies després, el 5 d'octubre de 1957, l'Arquebisbe de Barcelona, Gregorio Modrego, beneïa l'Escola Tecla Sala de L'Hospitalet.

Tecla Sala també va fer beneficència a Montserrat, donatius econòmics; a Premià, va finançar les campanes de l'església i l'Escola Professional del mateix poble; i, a Roda de Ter, el seu poble nadiu, va finançar, entre d'altres, la reconstrucció de l'església i l'Escola-Llar Santa Tecla, que ensinistrava les noies per als treballs domèstics per tal de dotar-les d'uns coneixements que les capacitessin per a una administració econòmica i humana més eficaç de la família. Va ser nomenada filla predilecta de la vila.

Tecla Sala va donar impuls a la creació del moviment escolta de Catalunya, fundat pel Doctor Batlle.

En la memòria oficial de la ciutat de L'Hospitalet, Tecla Sala és el nom de dona més recordat. Actualment hi ha un carrer, un col·legi privat, un centre de BUP i COU privat i un parvulari.

Una de les autores més llegides i reeditades a principis del segle XX a Catalunya, Dolors Monserdà escrigué la novel·la *La fabricant*, que té com a protagonista una dona que de teixidora passa a propietària d'una gran empresa tèxtil. Sovint es diu que Tecla Sala inspirà el personatge central d'aquesta obra però no hi ha moltes coincidències geogràfiques i temporals per afirmar-ho.

L'antiga fàbrica de la seva propietat és, actualment, el Centre Cultural Tecla Sala.

DONES QUE DURANT ELS ANYS TRENTA FORMAVEN PART DEL NOMENCLÀTOR DE LA CIUTAT I AVUI HAN DESAPAREGUT

Lina Ódena

Paulina Ódena García havia nascut a Barcelona, al carrer de Lluís Pellicer, s/n, en ple Eixample de la ciutat, el dia 8 de gener de 1911.

Paulina Ódena, més coneguda per Lina Ódena va ser una de les màximes impulsores de la unificació de les joventuts marxistes, comunistes i socialistes, que va donar lloc a les Joventuts Socialistes Unificades.

Oficial sastressa va assistir als seminaris del Partit Comunista de Espanya que es feien al carrer d'Avinyó de Barcelona. Va ingressar al partit el mes de maig de 1931 i va ser destinada al treball polític entre les dones i la joventut.

Viatjà a l'URSS i va estudiar durant catorze mesos a l'Escola Marxista Leninista de Moscó. Admiradora de Lenin, Stalin i Aleksandra Kollontaj, visità fàbriques, sindicats, cooperatives, institucions d'ajuda social i casernes de l'exèrcit roig.

El seu primer article va ser publicat a *Catalunya Roja* i el seu primer gran míting va ser a La Bohèmia, després conegut com el Gran Price. Participà com a candidata a les eleccions generals de 1933.

El 6 d'octubre de 1934 va actuar a la Rabassada i a Sant Cugat. Va ser la reorganitzadora del Socor Roig a Catalunya i el 25 d'agost de 1935 va ser detinguda en una manifestació organitzada per l'esmentada organització.

Viatjà a Madrid i Astúries i col·laborà amb Dolores Ibárruri en la preparació de les eleccions del 16 de febrer de 1936 que va donar el triomf al Front Popular. Prosseguí el viatge a Còrdova, Sevilla, Albacete i Múrcia, creant organitzacions de dones i, quan tornà a Catalunya, participà en la creació de les Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya.

Quan esclatà la Guerra Civil es trobava a Almeria i va organitzar, junt amb en Pretel, una columna. A Múrcia va formar brigades de dones per ajudar els milicians i actuà com a enllaç entre els fronts de Guadix i de Granada.

El 13 de setembre de 1936 va caure presonera de les tropes rebels i es va suïcidar.

L'Hospitalet va posar el seu nom a la plaça de l'Ajuntament però, després de la Guerra Civil, Lina Ódena va desaparèixer del nomenclàtor de la ciutat.

NOMENCLÀTOR

Mariana Pineda

Durant la Guerra Civil, l'actual carrer de Bacardí, en el barri de Santa Eulàlia es deia Mariana Pineda.

Mariana Pineda va néixer a Granada el 1804 i morí l'any 1831. Dona d'ideologia republicana, en tornar l'absolutisme, després de la guerra d'Independència i de l'expulsió dels francesos d'Espanya, va col·laborar amb els liberals per restaurar el sistema constitucional. Amb el pretext d'haver-se trobat a casa seva una bandera que havia encarregat de brodar amb el lema "Ley, Libertad, Igualdad", va ser empresonada. Va fugir de la presó, però tornà a ser detinguda i acusada d'activitats revolucionàries i condemnada a mort, va ser executada, per mandat de Ferran VII, el 26 de maig de 1831.

García Lorca li dedicà una peça de teatre que representà Margarida Xirgu, entre d'altres. Antonina Rodrigo va escriure la seva biografia.

Aquest nomenclàtor ha estat realitzat gràcies a la informació facilitada pel senyor Francesc Carbonell, per l'estudi en procés del *Nomenclàtor* a cura del Centre d'Estudis de L'Hospitalet, i la *Guia de dones de Barcelona* d'Isabel Segura.

ENTITATS I ASSOCIACIONS DE DONES DE L'HOSPITALET

CENTRE D'ATENCIÓ I INFORMACIÓ A LA DONA (CAID)

Carrer de Santa Eulàlia, 16, entresòl, 5

El Centre d'Atenció i Informació a la Dona de l'Ajuntament de L'Hospitalet va ser creat el 1986 amb l'objectiu d'oferir suport i atenció a les dones de la ciutat que patien situacions de discriminació per raó del seu sexe i engegar accions per promoure la igualtat real entre homes i dones.

El CAID dona serveis d'assistència i serveis de promoció i de prevenció.

El CAID ofereix atenció individual i telefònica sobre els temes següents:

- Informa i assessora sobre els drets de les dones.
- Orienta sobre els recursos culturals, laborals, associatius, lúdics... existents a la ciutat.
- Dona atenció social i psicològica a les dones que pateixen discriminacions per raons de sexe, ja sigui en l'àmbit familiar, laboral o d'aïllament social.
- Ofereix assistència específica en els casos de violència domèstica (maltractaments, agressions...).
- Dona atenció específica en els casos d'agressions sexuals (abusos, violacions, assetjaments...).

L'atenció en grup se centra en:

- Tractament i prevenció dels efectes de la violència domèstica.
- Assistència a les dones en procés de separació.
- Potenciació de l'autoestima.
- Atenció a la situació vital de les dones de 45 a 60 anys.
- Informació jurídica sobre els procediments de divorci, separació, guarda i custòdia.
- Grup d'ajuda mútua per a tràmits de separació.

Pel que fa als serveis de promoció i prevenció, el CAID compta amb un fons documental amb bibliografia especialitzada, publicacions periòdiques, legislació, material audiovisual... i dona assessorament a estudiants i professionals mitjançant entrevistes personals.

D'altra banda, el CAID promociona l'associacionisme entre les dones i ofereix col·laboració tècnica amb les activitats dels grups i les associacions de dones de la ciutat i dona suport a la creació de noves associacions o grups de dones.

El CAID també ofereix formació i assessorament a professionals sobre temes de discriminació sexista i desenvolupa activitats per afavorir la igualtat d'oportunitats.

ASSOCIACIÓ SOCIOCULTURAL VIVÈNCIES

C. de Campoamor

L'associació va ser creada el 8 de juny de 1988, com a continuació del Grup Cultural de l'Associació de Veïns Campoamor i té per objectiu la promoció d'activitats socioculturals al barri de Bellvitge i el seu entorn, així com promoure la capacitat de participació individual i col·lectiva de cada persona. L'associació és un espai de trobada i entre les seves activitats ofereix un servei d'alfabetització de persones adultes, conferències, taules rodones...

ASSOCIACIÓ DE DONES DE SANT JOSEP

C. de Galvany, 15-17, baixos

Va ser constituïda l'any 1991 amb l'objectiu d'impulsar activitats que fomentin la promoció cultural, professional i política de la dona, i promoure la seva participació en la vida social mitjançant mesures d'acció positiva, campanyes de sensibilització de les dones a favor dels seus drets i la investigació i l'estudi sobre la realitat i la problemàtica de la dona.

ASSOCIACIÓ DE DONES SEPARADES DE L'HOSPITALET

C. de Galvany, 15

L'any 1994 un grup de dones separades de la ciutat, promogudes pel CAID, van constituir-se en associació, amb l'objectiu de donar suport a les dones separades o en tràmit de separació i d'oferir formació específica.

ASSOCIACIÓ DE DONES VÍDUES DE L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

C. de la Mare de Déu de Bellvitge, número 94, 6è, 1

Creada l'any 1996, amb l'objectiu de donar suport a les vídues de la població, oferir un lloc de trobada i de comunicació i oferir resposta a les diferents demandes de les associades.

GRUP DE DONES DE CAN SERRA

Av. de Can Serra, H. 26, 12è, 3a

Sorgeix l'any 1989, amb l'objectiu d'agrupar les dones del barri, oferir-los un marc de formació, crear un espai per a la creativitat i la iniciativa, i afavorir la participació del col·lectiu de les dones en la vida del barri.

GRUP DE DONES DE SANTA EULÀLIA

C. de Josep Anselm Clavé, 24

Constituit l'any 1986, per potenciar les relacions entre dones, ofereix un marc d'informació cultural, de temàtica femenina i de creativitat i afavoreix la participació en la vida del barri. D'altra banda, propicia que les dones prenguin consciència de l'origen de la seva discriminació social i creïn xarxes de solidaritat entre elles.

GRUP DE IOGA DE SANTA EULÀLIA

C. de Jacint Verdaguer, 15

Fundat l'any 1989, per a la pràctica i ensenyament del ioga. A més de la pràctica, també organitza conferències i cursos diversos.